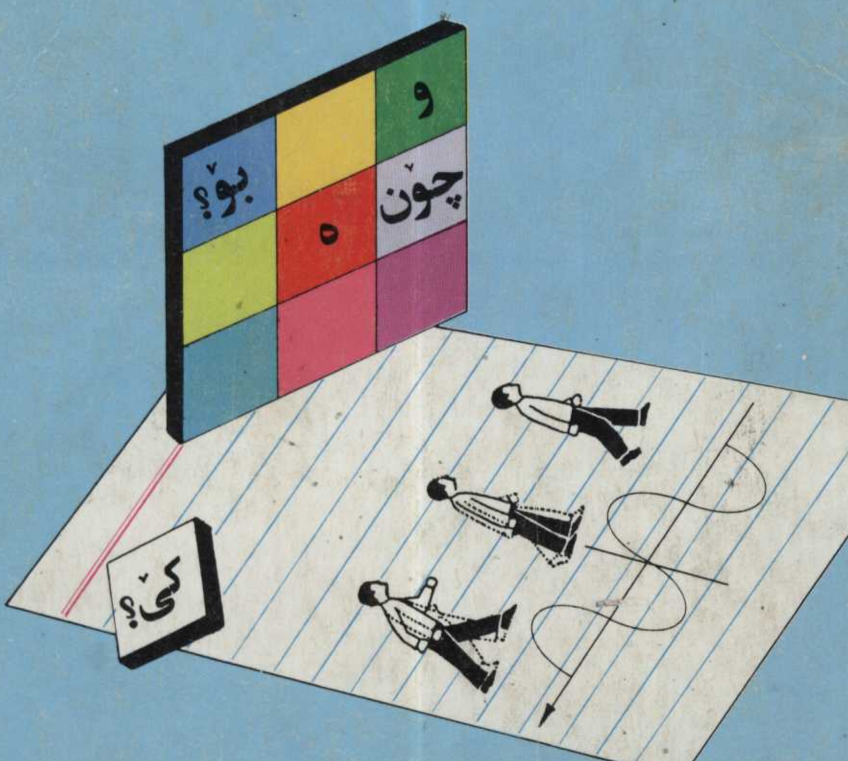

ئامراز
له زمانی کوردیدا

دوکتۆر ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم

ARTICLES
IN
KURDISH LANGUAGE

DR·E·AZIZ EBRAHIM

بسم الله الرحمن الرحيم

پاری یەکەم

ئامرازی مۆرفۆلۆژی

(علم الصرف)

ناوی کتێب : ئامراز لە زمانی کوردیدا

نووسەر : دوکتور ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم

بڵاوکەرەوە : ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی .

(انتشارات صلاح الدین ایوبی)

تیراژ : ۳۰۰۰

چاپی یەکەم : ۱۳۶۷

نەخشێنەری رووبەرگ : مستەفا قازی

پێشەکی :

بابەتی ئامراز تا ئێستا نەبۆتەباسێکی سەربەخۆ ، وەهیچ لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەکتێبخانەی کوردیدا دەربارەی نابینرێت . ئەوەی لەم رووەوە بەرچاو دەکەوێت چەند کورتە باسکردنێکە . ئەم کورتەباسانەش وەنەبێ هەموو ئامرازەکانی گرتبێتەوە ، بەڵکە یەکێ یان دووان یان زیاتر لەو ئامرازانەی گرتۆتەوە ، ئەوەش لە کتێبە رێزمانیەکانی رێزمان نووسانی کورد ،یان غەیریکورد دەبینرێت . تەنانەت من لە ئامرازی سینتاکسی یەوە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتیم لە قەوارەی کتێبکدا بلاو کردۆتەوە ولەساڵی ١٩٨٠ چاپکراوە بەناوی هەندێ ئامرازی سینتاکسی لەزمانی کوردیدا . هەروا لێرەشدا وردبوونەوەیەک لەچەند ئامرازی زمانی کوردی دەخەمەپێش چاوی خوێندەوارانی بەرێز بۆئەوەی ئەم بابەتە لەقالبێکی تایبەتی و وردبوونەوەیەکی تایبەتی دا لای، خوێندەوارانمان ئاشکرا ببێت . هەروا بۆئەوەش کەئامرازە-کانی زمانی کوردی باسێکی تایبەت بەخۆیەوە بگرێتەبەر .

ئەم باسەم ئامرازەکانی خوارەوە دەخاتەپێش چاو :

١- ئامرازی بانگ کردن صیغ صیغ

٢- ئامرازی پرسیار

٣- ئامرازی سەرسوڕمان

٤- ئامرازی ناسراوی ونەناسراوی

٥- ئامرازی کۆ

٦- ئامرازی فرمانی

٧- ئامرازی پەیوەندی

٨- ئامرازی خۆزی

٩- ئامرازی نەفی - نەرێ

١٠- ئامرازی پلەی بەراوورد وبالاّ

١١- ئامرازی داواکردن وپاڕانەوە

بۆئەم وردبوونەوەیەش چەند سەرچاوەیەکم بینیون ولە لاپەڕەی سەرچاوەکان پێشانم داون.

بەشی یەکەم

ئامرازی بانگکردن ،

لەزمانی ئەدەبی ئەمڕۆی کوردیدا ئامرازی بانگ کردن ئەمانەی خوارەوەن :

ئەی ، هۆ ، هێ، یا ، ۆ ، ە ،ێ ،

١- ئەی:

ئەم ئامرازی بانگکردنە لەلایەن گشت رێزمان نووسانی کوردەوەباس کراوەوبەئامرازی بانگکردنیان دانـــاوە . زۆر بەئاشکرا بەکار دەهێنرێت بۆبانگکردن لەزمانی کوردیدا و لەهەردوو دیالێکتە بنچینەیەکانی زمانی کوردیدا هەیە .

ئەم ئامرازە بۆبانگکردنی (کەس) چ نێر وچ مێ، هەروەها بەکار دەهێنرێت بۆ بانگکردنی کۆمەڵێک وەک لەنموونەکانی خوارەوەدا دیارە :

- ئەی هاو وڵاتیانی خۆشەویست !

١- ئەی جەماوەری گەلی کوردمان یەکگرن.

٢- ئەی قوتابیانی دڵسۆز بخوێنن.

٣- ئەی خوشک وبرایانی خۆشەویست .

ئەم ئامرازە بەکار دێت هەرچەندە رستەش لەئارادا نەبێ ونەشکەوتبێتە ناو رستەوە

ئەی کرێکارانی ماسولکەپۆلابی

ئەی دلێران

ئەی جووتیاران

ئامرازی (ئەی) لەگەڵ رستەش بەکار دێت وخۆی دەنوێنێت ، بەنموونە :

ئەی خەباتگێران رێگای خەبات بگرنەبەر

ئەی خوێندکارانی کورد بەگەرمی بخوێنن.

ئامرازی بانگ کردنی (ئەی) بۆ بانگ کردنی شتیش بەکاردێت وەک داواکردن وبانگ کردنی نیشتمان ، هەر وەک لەشێعری کوردیدا هاتووە .

ئەی وەتەن مەفتوونی تۆم وشێوەتم بیرکەوتەوە

ئامرازی (ئەی) هەردەم دەکەوێتە پێشەوەی رستەبان بانگ کراو . بەهیچ جۆرێک ناتوانێ بکەوێتەناوەوە یان، دواوەی بانگ کراو بەنموونە :

ئەی کاکەی شوان یەجکار دەروون زووخاڵم
چاوەڕێی دەنگێکی بەرزی شمشاڵم

٢- ئامرازی بانگ کردنی (هۆ)

ئەم ئامرازە لەزمانی کوردیدا چ لەزمانی ئەدەبی یان ئاخافتندا بۆ بانگ بەکاردێت ، بۆنموونە :

هۆبرام !

هۆکاکە!

هۆخاڵە!

ئامرازی (هۆ) بەس لەگەڵ ناوی نێر بەکار دێت بۆ نموونە :

هۆشوان!

هۆئاسۆ!

هەروەها دەتوانی لەگەل ناوی گشتی (کۆ) ش بەکاربێت .

بۆنموونە :

هۆبراینە!

هۆخزمینە!

هۆکچینە!

لەدەربڕینەکانی سەرەوەدا ووشەکانی (برایینە ، خزمینە کچینە) ناوی گشتی (کۆ) ن . کەلەواندا ئامرازی (ان) بۆتە "ین": کچان بۆتەکچینە وخزمان بۆتە خزمینە دەشتوانێ لەگەڵ هەندێ وشەی ناوی گشتیدا پیتی (ا) لە ئامرازی (آن) بمێنێتەوە بەڵام ئەمخاسیەتەکەم بەکاردێت

٣- ئامرازی بانگ کردنی (هێ)

ئەمە ئامرازێکی کەم بەکار هاتووە لەزمانی کوردیدا وهەرلەگەڵ ناوی (مێ) یینە بەکار دێت بەنموونە :

هێ رەوشەن !

هێ نازەنین !

هێ پەروین !

زۆرجار کەئامرازی بانگ کردنی (هێ) دەچێتە سەرناوەکە پیتی (ی) وەردەگرێت بەنموونە :

هێ خەجێ !

هێ گوڵشەنێ !

ئامرازی (هێ) لەگەڵ ناوی گشتی تاکی مێینە بەکاردێت .

بەنموونە :

هێ دایە !

هێ ژنێ !

ئامرازی بانگکردنی (یا) :

ئەم ئامرازە لەزمانی کوردیدا هەیە چ لەزمانی ئاخافتن یان ئەدەبیدا ، بەڵام لەبنچینەدا کوردی نیە ولە عەرەبی یەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردی ، لەم زمانەدا بەزۆری لەگەڵ ناوی پیرۆز بەکار دێت وەکوو : خوا ، پێغەمبەر ، محەمەد ، بەنموونە :

یا خوا !

یا محمد !

ئامرازی بانگکردنی (ۆ) : ئامرازێکی کوردی یە

کوڕۆ وەرە

عەزۆ بڕۆ !

ئەمئامرازەلەزمانی کوردیدا کەم بەکاردێت ، بەکار هێنانی لەدیالێکتی سەروو زۆرترەلەهی خواروو .

ئامرازی ناوبراو هەر لەگەڵ ناوی نێر بەکار دێت و

ناچێتە سەرناوی مێ.

میرۆ! هەفالۆ!

ئامرازی بانگکردنی (ە):

ئەمەشیان یەکێکە لەئامرازەکانی بانگکردنی زمانی کوردی ، بەکارهاتنی لەم زمانەدا ئاشکرایە بۆنموونە:

کوڕە وەرە!

خاڵە برۆ!

کاکەبچۆ!

ئامرازی (ە) تایبەتە بەناوی نێرەوە، وەهەر لەگەڵ ناوی نێر بەکاردێت

بابە

برایە

خزمە

ئامرازی (ە)دەچێتە سەرناوی گشتی کۆ. لەم حالەتەدا،

"ان" کەنشانەی کۆیەدەبێتە "ین"

کوڕینە لەوە جێگەدا کە ڕوو بە ڕوو بدوێ -

خزمینە واتە مخاطب "حضوری" بێتە ئاراوە

"غائب"

کەسینـــە

برایـنـــە

ئەم ئامرازە بۆناوی گشتی (کۆ) (نێرومێ) بەکاردێت ئامرازی (ە) دەتوانێ بچێتە سەرناوی کۆی مێینـە. بە نمـــوونە :

کچینـــە !

خوشکینـە !

ئامرازی بانگ کـردنـی (ێ) :

ئەم ئامرازە لەزمانی کوردیدا بەکاردێت وئاشکرایەبە نمـــوونـە :

پـــوورێ !

خـوشکـێ !

کـچـێ !

ئامرازی (ێ) بانگ کردن لەزمانی کوردیدا هەرلەگەڵ ناوی (مێ) بەکاردێت ، ناوەکە (چ) گشتی بێت یان ناوێکی تایبەتی بێت .

بەشی دووەم

ئامرازەکانی پرسیار

لەزمانی کوردیدا ئامراز هەیەتایبەتە بەپرسیارەوە ،ئەمانە کۆمەڵەئامرازێکن لەم زمانەدا پرسیار دروست ئەکەن، لە مانەی خوارەوە :

بۆ ، چ، بۆچ، بۆچی، چۆن، ئایا ، کەی، چەند ، چی، کێ، کامە کوا ، لەبەرچی ، کوێ (لەکوێ، بۆکوێ، تاکوێ) .

ئامرازی (بۆ) :

لەنووسین وقسەکردندا بەکار دەبردرێ و"هۆی" شتێک دەپرسێ:

ئەم ئامرازە دەتوانێ رستەی پرسیار دروست بکات بەنموونە :

بۆکتێبەکەت نەخوێندۆتەوە ؟

ئامرازی (بۆ) دەتوانی بکەوێتە پێش فرمانەوەبەنموونە :

بۆهاتوویەئێرە ؟

بۆنەهاتیەئێرە ؟

ئامرازی (بۆ) دەکەوێتە پێش ئەووشەیەی کەمەبەستمانە بیزانین لەرستەدا بۆنموونە :

بۆدوێنێ دیار نەبوویت ؟

لەرستەی سەرەوەدا مەبەستمانە بزانین دیاربوون لە

دوێنێدا ، لەبەر ئەوە ئامرازی (بۆ)ی کەوتۆتەپێش.

ئامرازی (بۆ) دەکەوێتە پێش ناوی پرساو . وەکوو:

بۆدوێنێ نەهاتی؟

لێرەدا ئامرازی (بۆ) کەوتۆتەپێش وشەی دوێنێ کەمەبەستە بزانین نەهاتن لە دوێنێدا .

ئامرازی (چ):

ئەم ئامرازە بۆپرسینی بەرکار (مفعول) لەغەیری ئینساندا بەکار دەبردرێ، وەک : چ دەنووسی؟ لێرەدا مەبەست زانینی ئەوشتەیە کەدەنووسرێ؟ لەوەلامدا دەڵێین :

نامەدەنووسم

ئامرازی (چ) لەناو رستەدا بۆدەست نیشانکردن یان بۆ هەڵبژاردن بەکار دێن . بەنموونە :

چ کەس ؟ چ شت ؟

ئامرازی (چ) کەدەکەوێتە پێش ناوێک ناوەکە ئامرازی نەناسراوی یەک وەرئەگرێت . واتە (یەک) وەرئەگرێت .

چ کتێبێک ؟ چ کەسێک ؟

ئامرازی (چ) دەکەوێتە پێش فرمانیش . بەنموونە :

چ دەکەی؟ چ دەخۆی؟

ئەگەر هاتوئامرازی پرسیار (چ) لەگەڵ فرمانی تێپەڕ هات لەکاتی رابردوودا راناوی لکاو وەردەگرێت چونکە ئەبێتە بەرکاری یەکسەر ،بۆنموونە :

چمکرد؟، چتکرد؟ چی کرد؟، چیمان کرد؟، چیتان کرد ؟

ئامرازی (بۆچ) :

ئەم ئامرازە لەرووی دروستبوونەوە ئامرازێکی لەزمانی کوردیدا دروستبکات وهەمان مانای "بۆ" دەدا :

بۆچ منت ناوێ ؟

بۆمنت ناوێ ؟

ئامرازی بۆچی :

ئامرازێکی لێکدراوە لە (بۆ + چی) پێکهاتووە ،ئەمئامرازەش دەتوانێ رستەی پرسیار دروستبکات وهەمان مانای " بۆ " دەدا .

بۆچی نەگریم سەدکەرەتم دڵ دەشکێنی ؟

"بۆچی" هەروەها بەمانای بۆچ شتێک یاچ مەبەستێک بەکار

دەبردریٚ وەک :

بۆچی دەڕوانی ؟ یانی لەچ شتێک دەگەڕێیی ؟ بۆچی هەوڵ ئەدەی ؟ یانی بۆچ مەبەستێک تێدەکۆشی ؟

ئامرازی چۆن :

ئامرازێکی پرسیارە ، کەچلۆنایەتی وچۆنەتی کار ، یا حاڵ وئەحواڵ دەپرسیٚ ؟ چۆن فێری کوردی بم؟ کاکە چۆنی؟ چۆن دەچیە سەرکار؟

ئازاد چۆن هات ؟

ئامرازی ئایا :

دەکەوێتەپێش رستە ودەیکاتە پرسیار ، وەک :

پەروین هاتەئێرە .

ئایا پەروین هاتەئێرە؟

ئامرازی کەی :

ئەم ئامرازە کات وزەمان دەپرسیٚ : وەک

کەی سەرداننێکمان دەکەیت ؟

کەی چویتە تاران ؟

ئامرازی چەند :

ئەم ئامرازە، ژمارە دەپرسێ وهەمیشە دەکەوێتە پێش ئەو

ناوەی کەژمارەی پرسیار کراوە وەک :

ئەمساڵ چەند کتێبت خوێندۆتەوە ؟

چەند برات هەیە ؟

لەرستەکەدا دیارە چەند دەتوانێ بکەوێتە ناو رستەوە ،بەڵام

هەردەمدەکەوێتە پێش و شەی پرس کراوەوە .

ئامرازی کێ:

بۆپرسینی فاعیل یا بەرکار (مفعول) لەئینساندا بەکاری

دەبەن وەک :

کێ یارمەتیمان دەدا ؟ هیوا یارمەتیمان دەدا (فاعل)

کێ بانگ دەکەی ؟ هیوا بانگ دەکەم (مفعول)

ئامرازی کامە :

(کام) ئامرازی پرسیارە بۆهەڵبژاردن ودەست نیشان کردن

کامە (کام) چیرۆکت بەدڵە ؟

کام کڵاوت دەوێ؟

ئامرازی کوا :

ئەم ئامرازە شوێن وجێگە دەپرسێ

کوا خوێندکارەکان ؟

کوا ماڵەکانتان ؟

بەشی سێ هەم

ئا مرا زەکا نی سەرسوڕما ن

لەزما نی کوردیدا ئەم ئا مرا زانەی خوا رەوە بۆ سەرسوڕما ن بەکا ر دێت :

هەیها ، پەکوو ، پەکوف ، حەک ، هەک ،پێح، پەحا ، (تەح،تەحە تەحا)، ئەک ، هەو ، چش، (وای، ئای، ئۆخەی) ،ئا خ ئۆف ، بەه بەه .

١- هەیها لەوکردەوە نا بەجێ یە !

٢- پەک لەوقسە خۆشە !

٣- پەکولەوهەوا یەنا خۆشە !

٤- هەک لەم وتەجوانە !

٥- پەح لەوهەوا ساردە !

تێبینی:

ئا مرا زەکا نی سەرسوڕما ن (پەح ،پێح ،پیح) ئەما نەهەرسیکیا ن یەک روا ڵەتیا ن هەیە بەڵام جیا وا زی یەکی فۆنەتیکی لە نێوا ن هەر سێ ئا مرا زەکەدا هەیە . سێ ئا مرا زی سەرسوڕمانی - تر هەیە (تەح، تەحە ، تەحا) ئەما نەش لە روا ڵەتا یەکن بەڵام جیا وا زی یەکی فۆنەتیکی لەنێوا نیا ندا هەیە ،ئا مرا زی

تەح یان تەحا لەنموونەی خوارەوەدا دیارە:

تەح لەوقسەبەجێیە!

جاری واهەیە ئامرازی تەح دەکەوێتە دوای رستەبەنموونە:

دوێنی کتێبێکی ٥٠٠ لاپەڕەییم خوێندەوە، تەح لەوقسەیە!

نموونە بۆ ئامرازی (وای):

وای لەوکچەجوانە!

دیسان (ئای):

ئای لەوبەڵایە!

لەبەرهێنانی ئامرازەکانی سەرسوڕمان فۆڕمی (لەو) بەکار دێت ودەکەوێتە دوای ئامراز، بەڵام هەندێ ئامراز هەیەوەک (وای، ئای، وەی وەی) ئەمانەئەتوانن لەسەرەتای رستەش بێن. وفۆڕمی (لەو) وەرناگرن، هەروەها هەندی جار فۆرمی (لەو) وەردەگرن.

ئامرازی تری سەرسوڕمان دەتوانێ لەکۆتایی ووشەشدا بێت (تەح، چش، پێح).

بەشی چوارەم

ئامرازەکانی ناسراوی ونەناساوی

لەزمانی کوردیدا کۆمەڵێک ئامرازهەیە دەچنە سەر ناو دەیکەنە ناسراو یا نەناسراو.

خوێندکار	ەکە	خوێندکارەکە	ناسراو
〃	ێک	خوێندکارێک	نەناسراو

ئامرازەکانی ئێرە بریتین لە (کە ، ەکە ،ێک ، دک ، یەک ێ).

ئامرازی کە :

ئامرازێکی ناسراوە تایبەتەبەو ناوانە کەکۆتاییان بە پیتی بزوێن هاتووە ، هەروەک لەنموونەکانی خوارەوەدا دەر دەکەوێ:

چیا	چیاکە ، دەریا	دەریاکە
هەرمێ	هەرمێکە ، پەنجەرە	پەنجەرەکە

تێبینی:

ئەگەرهاتووناوی"هەیی" کۆتایی بە پیتی بزوێنی (و)،(وو) هاتبوو لێرەدا لەگەڵ دەستووری ئامرازی"کە"ناڕوات،بەڵکوو ئامرازی (ەکە) وەردەگرن .

پیاو	پیاوەکە، خانوو	خانووەکە

ئـــا مــرا زی یــەک :

ئەم ئا مرا زە دەچێـتە سەرئەو نـا وا نەی کەکۆتا یی یـا ن بـــــە پیتی بزوێن ها تبێت (ئـــا ،ا ، ێ،و ،ی ،ە) هــەروەک ئــــەم نموونا نەی خوا رەوە :

چیا + یەک چیا یەک، دەریا دەریا یەک (ا)

دێ دێ یەک ، هــەرمێ هەرمێ یەک (ی)

هەڵۆ هەڵۆیەک ، شا نۆ شا نۆیــەک (و)

کا نی کا نی یـــەک ، قوتا بی قوتا بی یەک (ی)

پەنجەرە پەنجەرەیەک، شووشە شووشەیـــەک (ە)

ئەگەر ها تـوو وشەکەیا ن نا وەکە کۆتا یی بەپیتی بــزوێنی(وو ، و) ها تبێ نا وەکە ئا مرا زی (یەک) وەرنا گرێت بەڵـکـوو (ێک) وەردەگـرێت . وەک :

خــا نوو خا نووێک نەک خا نوویەک

ئــا مـرا زی ێـــک : (ێک)

ئا مرا زێکی نەنا سرا وە ، تا یبەتە بەو نـــا وا نــەی کۆتا یـیـــا ن بەپیتی نەبزوێن ها تووە ، نمــوونـــە :

شـــا خ شا خێـــک ، بــەرد بەردێــک

ئـــا مـــرا زی ێ :

ئـەمەش ئا مرا زێکی نەنا سرا وە ، تا یبەتە بەونا وا نـــەی کـــە کۆتا ییا ن بەپیتی بزوێن نـــەها تووە :

گـــوند گوندێ ، کـــورد کوردێ

ئـــا مـــرا زی ەک :

ئا مرا زێکی نەنا سرا وە ،بەونا وا نەوە دەلکێ کە کۆتا یـــیا ن بەپیتی نەبزوێن . وەک لەخوا رەوەدا دیا رە :

ژن ژنەک ، کوڕ کوڕەک ، کچ کـــچەک

لەموکریا ن وهەولێرو گۆڤەرەکا نی کرما نجی ژوورووو بەکـــا ر دێـــت . نیشا نەی کۆ بەنا وی نەنا سرا وەوە نا لکێ وبـــۆکـــۆ کردنەوەی ئەم نا وا نە وا ژەی "چەند" "هێندێ" هێنـــدێـــک " بەکا ر دەبەین . وەک چەند کەسێک . هێندی کـــەس .

بەشی پێنجەم

(ئامرازی کۆ)

لەزمانی کوردیدا کۆمەڵێک ئامراز هەن دەتوانن ناوی کۆ دروست بکەن ئەوانیش ئەمانەن (ان، هات ، جات ، وات ، گەل).

ئامرازی (ان) :

ئەم ئامرازە دەتوانێ هەموو ناوێکی کوردی بکاتە کۆ ئامرازی (ان) لەزوربەی زۆری گۆڤارو دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا بەکار دەهێنرێت ،لەبەر ئەوە دەتوانین بڵێین (ان) تاقەئامرازی کۆیەو ئامرازێکی گشتی یە کە دەتوانێ ناوی تاک بکاتە کۆ ، وەکوو.

نووسەر + ان نووسەران ،ژن ژنان،پیاو پیاوان

ئەگەر ئامرازی (ان) چووە سەر ئەو ناوانەی کە کۆتاییان بەپیتی بزوێن (آ ، ی ،ێ، ۆ) هاتوەلێرەدا ئامرازی کۆی (ی) وەردەگرێت وفۆڕمی (یان) دروست دەبێت . وەکوو :

چیا چیایان،هەرمێ هەرمێیان،هەڵۆ هەڵۆیان

ئامرازی (آن) دەچێتە سەرناوی ناسراویش ، لێرەدا پیتی بزوێنی دووەمی ئامرازی ناسراو دەکەوێت. بۆنموونە :

پیاوەکە   پیاوەکان

ئامرازی (ان) دەتوانێ بچێتە سەرناوی دیارخەر،بۆنموونە :

خوێندکاری زیرەک   خوێندکارانی زیرەک

لەلێکدانی سینتاکسی سەرەوە ئامرازی (ان) چۆتەسەروشەی خوێندکار کە ناوێکی دیارخەرە ، وەهەروەها نیشانەی ئیزافەت دەکەوێتە دوای ئامرازی (ان) بۆنموونە :

خوێندکاران +ی زیرەک

تێبینی:

١- ئەگەر بەدوای ناوی دیارخراودا دیارخەرێکی ناسراو هاتبوو ، ئامرازی (ان) دەچێتە سەر دیارخەرە ناسراوەکە :

خوێندکارە زیرەکەکە   خوێندکارە زیرەکەکان

٢- ئەگەر هاتوو دووناو بەدوای یەکدا هاتبوون وبە یارمەتی ئامرازی پەیوەستی (و) پێکەوە بەسترابوون ئامرازی (ان) دەچێتەسەر رستەی ناوی دووەم وەکوو :

کرێکارو جوتیار   کرێکارو جوتیاران .

کوڕو کچ   = کوڕوکچان

ئامرازی هات :

ئەم ئامرازە زۆرکەم لەزمانی کوردیدا بەکاردێت وتەنیا لەوشەی (دێهات ، میوەهات)دا دیارە.

ئامرازی جات :

هەروەها ئەمیش ئامرازێکی کۆیە ولەزمانی کوردیدا کەم بەکاردێت ولەوشەی (میوەجات)دا دیار دەکەوێت.

سەوزە + وات سەوزەوات

ئاغا + وات ئاغاوات

ئامرازی گەل:

ئەمەش هەروەها ئامرازێکی کەم بەکار هاتووە وەک :

کوڕگەل، وەرگەل (بەرخەل)، گاگەل .

بەشی شەشەم

ئامرازی فرمانی(فعل)ی

لەزمانی کوردیدا کۆمەڵێک ئامراز هەیە ، ئەم ئامرازانە لەگەڵ فرماندا دەردەکەون فۆرمی نوێ بۆ فرمان دروست دەکەن، وەک ئامرازەکانی (ب، بایە ،دە ،ەر ، ری، را) وەک :

١- خواردن	خور (رەگ)	بخۆ
٢- کردن	کرد (رەگ)	کردبایە
٣- پێوان	پێو	پێورا
٤- نووسین	نووس	نووسەر
٥- شێلان	شێل	دەشێلرێ

١- ئامرازی(ب) :

ئەم ئامرازە تایبەتە بەفرمان - دەتوانێ بکەوێتەپێش رەگی فرمانی کاتی ئێستا وە دەلالەتی داخوازی دروست دەکات ، بۆنموونە :

بخۆ = ب + خۆ

بنووس = ب + نووس

ئامرازی (ب) دەشتوانێ بکەوێتەپێش رەگی رابردووی فرمان لەم حاڵەتەدا دەلالەتی مەرج وئارەزوو دروست دەکات وەک :

بشووشتا یه = ب + شووشت + ا یـه

ئەگەر دەستی بشووشتا یە نەخۆش نەدەبوو . بریا دەستی بشووشتا یە ! لێرەدا جیاوازیەک بەدی دەکرێت لەبەکار هێنانی ئامرازی (ب) ئەگەر ئامرازی (ب) کەوتە پێش رەگی کاتی ئێستا دەلالەتی داخوازی دروست دەکات بەلام ئەگەر کەوتەپێش رەگی کاتی رابردووی فرمان لێرەدا دەلالەتی ئارەزوو ومەرج (تمنا وشرط) دروست دەکات .

٢ـ ئامرازی (دە) :

ئەم ئامرازەش دەکەوێتەپێش رەگی فرمان ،چ رابردوو چ ئێستا ، ئەگەر کەوتە پێش رەگی کاتی ئێستا ، کاتی ئێستای فرمان دروست دەکات ، وەک :

دەخۆم دە + خۆ + م

دەنووم دە + نوو + م

ئەم ئامرازە دەتوانێ بکەوێتە پێش رەگی کاتی رابردوو،لێرە ـ دا کاتی رابردووی بەردەوام دروست دەکات . بۆنموونە :

دەمشووشت دە + م + شووشت

٣ـ ئامرازی (را) :

ئەم ئامرازەش دەچێتە سەر رەگی کاتی رابوردوو وئێستا لەفرمانی تێپەڕدا وەفۆڕمی پەسیڤی (مجهول) کاتی رابردوو دروست دەکات . بۆنموونە :

ناشتن ناشترا نێژرا

٤- ئامرازی (ێ) :

ئەم ئامرازەش دەچێتە سەر رەگی فرمانی (فعل)تێپەڕو فۆڕمی پەسیڤی (مجهول) بۆکاتی ئێستا دروست دەکات . بۆ نموونە :

دەناشترێ دە+ ناشت + رێ

دەنێژرێ دە+ نێژ + رێ

دەبینرێ دە+ بین + رێ

٥- ئامرازی (ەر) :

ئەم ئامرازە دەچێتە سەررەگی کاتی ئێستای فرمان وەناوی بکەر (اسم فاعل) دروست دەکات . بۆنموونە :

نووس + ەر نووسەر

خوێن +ەر خوێنەر

٦- ئامرازی (راو) :

ئامرازی (راو) ئامرازێکی تایبەتە بۆ دروستکردنی ناوی بەرکار (اسم مفعول)، ئەم ئامرازە دەچێتەسەر رەگی کاتی ئێستای فرمانی تێپەر فۆڕمی نوێ دروستدەکات بۆنموونە:

نووس + راو   نووسراو

بین + راو   بینراو

بەشی حەوتەم

"ئامرازی پەیوەندی"

لەزمانی کوردیدا کۆمەڵەئامرازێک هەیە لەناو رستەی سادەدا بەکاردێت وپەیوەندی لەنێوان دوو وشەی رستەکەدا پەیدا دەکات. ئامرازەکان بریتین لە (بۆ ، ە ، لەگەڵ، لە، بە)

١- ئامرازی بۆ :

ئەم ئامرازە دەتوانێ پەیوەندی لەنێوان دوو وشەی لە ناو رستەیەکدا پەیدا بکات . بۆنموونە :

من چووم بۆبازار

لەرستەی سەرەوەدا ئامرازی (بۆ) توانیوێتی پەیوەندی لەنێوان وشەی چووم لەگەڵ وشەی بازار پێک بێنی لەبەر ئەوە پێ ی دەگوترێ ئامرازی پەیوەندی.

٢- ئامرازی (ە):

ئەم ئامرازەش لەجیاتی ئامرازی "بۆ"ی پەیوەندی لە هەندێ ناوچەی کوردستاندا بەکار دەهێنرێت . بۆنموونە :

من چوومە بازاری

لێرەدا ئامرازی (ە) پەیوەندی چوو-بازاری پەیدا دەکا

وپێکیان دەبەستێتەوە ولەجیاتی (بۆ) بەکار هاتووە.

٣- ئامرازی لەگەڵ:

ئەمەشیان پەیوەندی لەنێوان دوونا و لەناو رستەدا پێک دێنێ، بۆنموونە:

ئازاد لەگەڵ رزگار هات بۆئێرە.

٤- ئامرازی لە:

ئەمەش هەروەها ئامرازێکی پەیوەندی یەو لەرستەی کوردیدا ئاشکرایە کەپەیوەندی لەنێوان دوو وشەی رستەدا پەیدا دەکات، بۆنموونە:

نەوزاد لەسالار ناترسێ

٥- ئامرازی بە:

ئەمەشیان ئامرازێکی پەیوەندی یە، پەیوەندی لەنێوان دوو وشەیان دوو بەشی رستە پێک دێنی.

من بەئێوەوە سەربەرزم.

پارەکەم دا بەباوکت.

تێبینی:

لەئامرازەسەرکیەکانی پێوەندی لەزمانی کوردیدا (و)ە

کەپێوەندی دوو وشەیان دوو ناو یان دوورستەپێک دێنی.

سێو وپرتەقاڵ میوەن.

من وتۆ براین.

ئازاد هات ومن رۆیشتم.

بەشی هەشتەم

"ئامرازی خۆزی (کاش)

لەزمانی کوردیدا هەندێ ئامراز هەیە دەچێتە پاڵ خۆزی دەتوانێ رستەی خۆزی دروست بکات . ئەوانەیش بریتین لە (خۆزگە ، خۆزیا ، بریا ، کاشکی) .

ئامرازی خۆزگە :

ئەم ئامرازە لەزمانی کوردیدا بەکاردێت بۆ دەربڕینی خۆزی ، بۆنموونە :

خۆزگە سبەی لەهەولێر بەفرببارایە .

ئامرازی خۆزیا :

ئەم ئامرازەش هەروا فۆڕمێکی ئامرازی خۆزگەیە ، تەنانەت لەزۆری مۆرفۆلۆژیاوە لێی جیا ئەبێتەوە ، بەڵام لەوەزیفەدا یەکن . بۆنموونە :

خۆزیا پیری نەبوایە .

ئامرازی بریا :

ئەم ئامرازەش ئامرازێکە رستەی خۆزی دروست دەکات بە وەزیفەی خۆی هەڵئەسێت .

بریا ئێوە هەمووتان زیرەک بوونایە

ئامرازی کاشـکـی:

(کاشکی) ش ئامرازە چونکە واتای نی یە . لـەبـەر ئـەوە رستەی خۆزی لەزماندا دروست دەکات .

کاشکـی ئـەوهەڵەیەت نەکـردایـە .

بەشی نۆهەم

ئامرازی نەفی (نەرێ)

لەزمانی کوردیدا سێ ئامراز هەیە نەفی پێشان دەدات ، وەک (نە ، نا ، نەخێر) لەگەڵ (مە).

ئامرازی نە :

ئامرازێکی نەفی یە دەتوانی کردەوە نەفی بکات .

نەخۆم . نەبم . نەنووسم

دەتوانێ فۆڕمی پرسیار لەسەر ئامرازی نە دابنێت ونەفی لەپرسیاردا پێشان بدات . بۆنموونە :

نەچم؟ نەکەم؟

جاری واهەیە ئامرازی "نە" دەکەوێتەپێش ناویش وناوەکەبە نەفی پێشان دەدات . وەکوو :

نەرزگارم دی نەئازاد .

جاری واهەیە لەوەڵامدا فۆڕمی«نە»بۆنەفی بەکاردێت . بۆ نموونە : تۆنامەت نووسی؟ نە٠

ئامرازی نا :

ئەم ئامرازەلەزمانی کوردیدا زۆر بڵاوە .زۆر بەکار دێت ودەکەوێتەپێش فرمانەوە وفرمانەکە بەنەفی نیشان

دەدات . وەک :

ناڕۆم . ناخۆم نانووسم .

هەروەها ئامرازی (نا) زۆرجار دەکەویتەپێش رستەی پرسیار وەک :

بۆنانووسیت ؟ یان نانووسیت ؟

بۆمەنفی کردنی فرمان (فعل) لەزەمانەکانی دیکەدا "نە" دەکار دێنین وەک :

نەمدیوە . نەمدیبوو . نەم دەدیت .

ئامرازی نەخێر :

ئەم ئامرازە بەکار دەهێنرێت بۆوەلام دانەوەی پرسیارێک بەنەفی . بۆنموونە :

ئایا تۆچیرۆکی"لەخەوما"ت ، خوێندۆتەوە؟ نەخێر .

زۆرجار لەکاتی داخوازیدا (امر) فۆرمی (مە) بەکاردێت بۆنەفی . وەک :

مەخۆ ، مەرۆ ، مەنووسە ، مەبە ، مەکە .

بەشی دەهەم

ئامرازی پلەی بەراوردوو بالا

(أدا ةدرجة المقارنة والاستعلاء)

لەزمانی کوردیدا سێ ئامراز بۆ پلەی بالاو بەراوورد ، بەکار دەچن کە بریتین لە (تر ،ترین ، هەرە) ئەمئامرازانە تایبەتن بەئاوەڵناوەوە (صفت) و دەچنەسەر ئاوەڵناووپلەی بەراورد و بالا پێشان دەدەن. بۆنموونە :

جوان جوانتر جوانترین هەرەجوانتر

١- ئامرازی تر :

ئامرازێکە بەراوردوو پێشان دددات وپلەی بالا لە ئاوەڵناوێکدا بەنیسبەت دەردەخات .ئاوەڵناوێکی دیکە . ئەم ئامرازە لەزمانی ئەدەبی کوردیدا زۆر ئاشکراودیارە بۆ نموونە :

زیرەک زیرەکتر ئەحمەد لەهیوا زیرەکترە

جوان جوانتر نەشمیل لەمریەم جوانترە

٢- ئامرازی ترین :

ئەم ئامرازە پلەی بەرزترپێشان دەدات . وەک :

بەرز بەرزترین ، دەماوەند بەرزترین کێوی ئێرانە .

٣ـ ئامرازی هەرە :

ئەم ئامرازە پلەی بالا نیشان دەدات لەوەزیفەدا بەهێزترە لەهەر دووئامرازەکانی تر وەک : تر ، ترین،

ئامرازی "هەرە" هەرەبەرز هەر دەکەوێتەپێش ئاوەڵناو .

جاری واهەیە ئامرازی (هەرە) دەکەوێتەپیش ئەوئاوەڵناوەی کە کۆتایی بە ئامرازەکانی تر ،ترین هاتووە ، لێرەدا هاتنی هەرە تەنها بۆ دووپاتکردنەوەیە . بۆنموونە :

هەرە جوانتر ، هەرە جوانترین

بەشی یازدەهەم

ئامرازی داواکردن وپاڕانەوە

اداة الطلب والترجی

لەزمانی کوردیدا تاکەئامرازێک هەیە بۆ داوا کردن و پاڕانەوە، ئەویش (تکایە) بۆنموونە:

تکایە قسەمەکەن

تکادەکەم زووتر وەرە.

" پـــــاری دووەم "

ئــامـــرازی ســینـتــا کـــســـی (نــحـــوی)

پێشەکی:

زۆر بەپێویستم زانی کەکارێکی تایبەت بەئامرازی سینتا-کسیەوە بنووسم وبەپێی توانا لێی بکۆڵمەوە، چونکە ئامرازی سینتاکس لەرووی ئەرک ووەزیفەوە دەورێکی هێجگار باش دەبینێ لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا، لەلایەکیترەوە لە کۆڕی لێکۆڵینەوەی ڕێزمانی کوردیدا لەبارەی ئامراز بەتێکڕایی وئامرازی سینتاکسی یەوە بەتایبەتی کارێکی سەربەخۆ نابینرێت، جگەلەوە نەبێت، کە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەلابەلایی کتێبە گرامانتیکیەکانیاندا باسی ئامرازیان پێکاوەو لەگەڵ ئەوەشدا نووکی خامەکانیان تۆزێک بەلای ئامرازی سینتاکسی یەوە لای کردۆتەوە.

پێکان وباس کردنی ئامرازی سینتاکسی لەلایەن نووسەرانی ڕێزمانی کوردی یەوە کارێکی بێ ئەندازە گرنگەوخزمەتێکی باشی ڕێزمانی کوردی بەتێکڕایی وسینتاکسی کوردی بەتایبەت دەکات.

ئێمەش ویستمان، کەسووچێکی ئەمە پڕبکەینەوە وهەندێ

ناتەواوی راستکەینەوە. هەروەها تائامرازی سینتاکسیش، باسێکی سەربەخۆی هەبێت. بۆئەم مەبەستانەش بەپێی توانا و زانستانە لەهەندێ ئامرازی سینتاکسی کوردیەوە دواوین جگەلەوەش بۆ ئەوە، کەکاری ئێمەش بچێتە پاڵ کاری ئەوان و سووچێکی خزمەتگوزاری بگرێ.

باسەکەمان لێکۆڵینەوەیەکی کورتە- هەرچەندە دەبا بە قووڵی وفراوانتر بچوومایە ناو باسەکە - بەڵام بەپێی توانا هاتووەو بەپێی لەدەست هاتنەوە نووسراوە، بەڵکوولەهەلێکی - تریان پیاچوونەوەیەکی تردا بە قووڵترو بەفراوانتر برۆمەناو باسەکەو قووڵ وفەراوانی بکەمەوە.

ئەم کارەمان لەم کورتەپێشەکیەو چوار بەش وئەنجامێک پێکهاتووە. بەشی یەکەم سەبارەت مێژووی باسەکەیە. بەشی دووەم لەئامرازەکانی سینتاکسی بەگشتی دەدوێ وباسی ئەم بابەتانەش دەکات: زاراوەی ئامراز، پێناسینی ئامراز لەرووی دروستبوون ولەرووی ئەرکەوە، بەشی سێیەمی سەبارەت ئامرازی پەیوەستداره لەرووی زاراوەو جۆرەکانیەوە.

بەشی چوارەمی لەبارەی ئامرازی گەیەنەرەوە قسەدەکات و زاراوەوجۆرەکانی دەخاتەروو .

نموونەکانی ئەم کارەشم لە بەرهەمە چیرۆکیەکانی شارەزاو ئەدیبانی کورد وەکوو دکتۆر مارف خەزنەدار و دکتۆر کاوس قەفتان وحوسێن عارف وپەندی کوردی، کەبەڕێز کەریم شارەزا کۆی کردوونەتەوە ، هەڵبژاردوون و کۆم کردوونەتەوە ولێم کۆڵینەتەوە وخستوومنەتە ناوباسەکە .

سەرچاوەشم لەبارەی ڕێزمانی کوردیەوە بە کوردی و عەرەبی وروسی وئینگلیزی بینیوەو چی لەبارەی ئامرازەوە نووسراوە بەوردی خوێندوومەتەوە وسوودم لێ وەرگرتوون .

بەشی یەکەم

(مێژووی لێکۆڵینەوەلەئامرازەکانی سینتاکسی)

زۆر لەزانا و رێزمان نووسانی کوردو غەیری کورد لە کتێبەرێزمانییەکانیاندا شت وبابەتی بەنرخیان لەبارەی ئامراز بەگشتی وئامرازی سینتاکس نووسیوە ، لەگەڵ ئەوەش نووسینەوەکە لەکەم وکورتی رزگاری نەبووە ، کەلەم لێکولێنەوەیەدا بەوردی لەسەری دەدوێین . ئەمزانا ورێزمان نووسانەش ئەمانەن : ک ، ک ، کورد ویێقێ،چ،خ، بەکایێف س، ی، سوکرمان ، تۆفیق، وەهبی، سەعید سدقی کابان ، د، ن مەکەنزی، نوری عەلی ئەمین، جگەرخوێن، محەمەد ئەمین هەورامانی، مستەفا خورەمدڵ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەدولێژنەی زمان وزانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ودکتۆر ئیبراهیم عەزیزئیبراهیم ـ خاوەنی ئەمکارە .

جاگەر بەوردی سەرنجی ئەم کارانە بدەین ، بۆمان دەردەکەوێت ، کەلەکارەکاندا چەند ناتەواویەک هەیە بەڵکوو ئەم باسمان بتوانێ هەندێ ئەم ناتەواویانەچارەسەر بکات وبیخاتەپێش چاو . سەبارەت کارەکانی ک ،ک . کوردۆ- یێڤەوەچەند تێبینیەک بەرچاو دەکەوێت ،لەگەڵ ئەوەشدا

که کارەکەی زانای بەڕێز کوردۆ بێ گومانەلەوەی،کە کارێکی زانستیەو نووسەری بەڕێز بەقوولّی چۆتەناو باسەکانەوە لە رووی سینتاکسیەوە باسیان دەکات . بەڕێز کوردۆ هەندێ ئامرازی بەکار نەهێناون وەکوو : (وە ، هەروەها ، بەڵکوو ، هێشتا ، ئەنجا) لەرووی مێژووی داهاتنیانەوە باسی نەکردوون ،بەرای ئەوئامرازەکانی لێکدراو کۆنترە لەهی سادە ، ئامرازی (بۆئەوەی کە ، تاوەکوو ، لەبەرئەوە چونکە)ی بەلێکدراو دانەناون لەبارەی دروستبوونیانەوە (کەی) بەئامرازدا ناوە ، باسی ئامرازی گەیەنەر " کەچی" ناکات . هەروا باسی ئامرازی گەیەنەر (تا)ی نەکردووەلە کتێبی زمانی کوردی ، کەبەکوردی داینا وە دەلێت ئامرازی گەیەنەر خەبەروفعلان پێکەوە دەبەستێتەوە .

ئێمە لەمکاردماندا باسی ئەم ئامرازانە دەکەین، کە ماموٚستا کوردۆ بەکاری نەهێناون ، لەرووی ئەوەی ، کە باسی مێژووی ئامرازەکانی نەکردووە ، ئێمە باسی مێژووی ئامرازی گەیەنەر (کە) دەکەین، لەبابەت ئەوەی کە دەلێت ئامرازەکانی لێکدراو کۆنترن لەهی سادە ، کەبە پێی

تەرازووی زانستی زمانەوەکە وشە یان دەربڕینی تر لە سادەیەوە بوونەتە لێکدراو، جا بەمەوە دیارە کە سادە کۆنترە لە هی لێکدراو، ئامرازەکانی (بۆئەوەی کە ، تا وەکوو ،لەبەرئەوە، چونکە) بەئاشکرا دیارن کە لێکدراون لەدوو بەش یان زیاتر پێکهاتوون.

ئامرازی (بۆئەوەی کە) دیارە کەلەچوار بەش پێکهاتووە لە (بۆ+ ئەوە+ ی + کە) ئامرازی (تاوەکوو) ئەویش ئامرازێکە ولەدووبەش پێکهاتووە ، لەبەشی (تا) ، کە ئامرازێکی گەیەنەرەو (وەکوو) کەئامرازێکی پەیوەستدارەو بەهەردووکیان ئەمەیان پێکهێناوە، ئامرازی (لەبەرئەوە)ش پێکهاتووە لەدووبەش بەشی یەکەم (لەبەر)وبەشی دووەم، (ئەوە) کەراناوی نیشانەی دوورەو ئامرازی (لەبەرئەوە)ی گەیەنەری دروستکردووە .

ئامرازی (چونکە)ش هەمیسان لە دووبەش پێکهاتووە، لە بەشی (چون) کەلەبنجدا لە (چۆن)ەوە هاتوەو ئامرازی گەیەنەری (کە) شی چۆتە سەرو، ئامرازی ناوبراو دروست بووە، بەهەردووکیان ئامرازی گەیەنەری (چونکە) یان

پێکهێناوە ، لەزمانی کوردیدا (کەی) بەهیچ جورنا بێت ئامرازی گەیەنەر ، من سەبارەت بەئەوە زۆر شتم پشکنیوە نەمدیتووە ،ئەمە ئامرازی گەیەنەربێت . هەروا زۆرچیرۆکم پشکنین ، بەڵکوو رستەیەکم دەستکەوێ کە تێیدا (کەی) ئامرازی گەیەنەر بێت ، کەچی دەستم نەکەوت ، لەم دێڕەی خوارەوە بەولاوە :

پەلەی بوو

کەی

ئەگاتە کۆڵانەکە (خ،ئا ، ل ١٧٠)

لەم رستە لێکدرا وەدا دەربڕینی (کەی) هەیە ، بەڵام ئامرازی گەیەنەر نیە و واتای (کەی؟) پرسیار دەگەینێت .کە لەزمانی کوردیدا هەر بۆئەم مەبەستە بەکار دەهێنرێت نەک بەمەبەستی ئامرازی گەیەنەر .

ئێمە سەبارەت بەئامرازی (کەچی) دەدوێین هەروا بە پێی توانا هەوڵ دەدەین کە بەراوردێ لەنێوان ئامرازەکان پێشان بدەین . سەبارەت (تا)ش دەدوێین ، ئامرازەکانی گەیەنەر ناتوانن خەبەر وفێعلان بەیەکەوە ببەستنەوە هەر

وەک لەم کارەدا بەدیار دەکەوێ.

ماموٚستا وزانای بەرێز چ ـ خ ـ بەکاییێف لەکارەکانیدا سەبارەت بەئامرازەکانی سینتاکسی دواوە، لەم دوانەدا هەندێ شتی باسکردووە بەرای ئێمە شێوەیەکی ترە وەک (ئەگەرکو)ی لەرووی دروست بوونەوە بەسادە داناوە،کەلێیی ورد دەبیتەوە ئەم ئامرازەسادە نیە ولێکدراوەو لە ئامرازی گەیەنەری مەرجی " ئەگەر " وئامرازی گەیەنەر "کو" پێکهاتووە، کەلەدیالێکتی سۆرانیدا بەرامبەری نیە،(یاکو)ی بەئامراز داناوە، بەلاّم (یاکو) ئامرازنیە چونکە لە (یا) و (کو) پێکهاتووە، (یا) لەکرمانجیدا راناوی نسبەتدارە بۆمێینەبەکار دهینریت و (ئەوەی) سۆرانی دەگرێتەوە، جاتێکرایی ئامرازەکە لەسۆرانیدا (ئەوەی کە) دەگرێتەوە دەربڕینی (ئەوەی کە) لەدیالێکتی سۆرانیدا ئامرازی، گەیەنەر نیە، ئەوەی ئامرازەلەدەربڕینەکەدا هەر تەنها (کە)یە، ئەوەی دەمێنێتەوە لە دەربڕینەکەدا وشەی (ئەوەی) لەسۆرانیدا ووشەی (یا) لەکرمانجیدا پێیان دەوترێت وشەی یان راناوی نسبەتدار. بەرووسی پێی دەوترێت

(سەئەتنەسیتلینیسلەڤە Saotnasitetnie Slava) هەروا باسی

هەندێ ئامرازی تر دەکات وەک : (ماکو ، ئەماکو ، یاژی

وەختێ کو ، ئوساژی ، هن ژی). بەرێز وهێژا مامۆستا

بەکایێڤ چ.خ، ئامرازی (وەکوو)ی بەکار هێناوە ، کەوا باسی

دەکات وەک ئامرازێکی گەیەنەر ، بەلام لێکولێنەوەی ئێمەو

نموونەکانی ئێمە لەدیالێکتی سۆرانیدا پێشانمان دەدەن ،

کە ئەم ئامرازە ئامرازێکی پەیوەستدارە نەک گەیەنەر

هەمان ئامراز لە دیالێکتی سۆرانیشدا هەیە . بەدرێژی

باسی (چەوا) دەکات وەک ئامرازێکی گەیەنەر. بەلام تێبینی

ئێمە بۆ ئەوە دەچێت ، کە (چەوا) ئامرازی گەیەنەر نیەو

هەروا ئامرازی پەیوەستداریش نیە چونکە (چەوا) جێگای

(چۆن؟ ،هەر) دەگرێتەوە لەم روەوە (چەوا) دوو ئەرکی تر

لە رێزماندا جێ بەجێ دەکات ، یەکێکیان راناوی پرس

دروستکردن وئەوەی تریان راناوی دیارخەر . ئەوکاتە (چەوا)

دەبێت بەئامراز ، کەلەگەڵ ئامرازی گەیەنەر (کە)دا هات و

دەربڕینی (چەواکو) دروست دەبێت ..... هەردوو دکتۆران

کەریمی رەحمانی ئەیووبی و س . ئا ، سمیرنۆفەی خێزانی

له کتێبەکەیاندا لەئامرازەکانی سینتاکسی کوردیدا دواون.

بەڵام هەندێ ئامرازیان باس نەکردووە وەکوو ئامرازەکانی (ئەنجا، هێشتا، بەڵکوو) ئێمە لەم کارەدا بەدرێژی باسیان دەکەین .... لەرووی ئەرک وفەرمانەوە باسیان نەکردووە شوێنی ئامرازەکانیان لەناو رستەی کوردیدا باس نەکردووە، ئێمە ئەمەش باس دەکەین، دەربڕینی (هەتاکو- نێ)ی بەئامراز داناوە، بەڵام لەرووی ئەوەی، کە ئەمە ئامرازێکی شێوەی موکری زمانی کوردیە راستە، بەڵام لە نووسینی ئەدەبیدا کەم بەکار دێت چونکە لەشێوەی ئاخاوتنا زۆرتر بەکار دەهێنرێن ....

دکتۆر د- ن - مەکەنزی لەکارەکەیدا بەس باسی ئامرازی گەیەنەر (کە) دەکات لەباسی هەندێ رستەدا ......

بەرێز مامۆستا تۆفیق وەهبی لە ئامراز دواوە، ئەو ناویان بەوشە دەبات. بەرای ئێمە هەرچەندە لەروالەت وشەن، بەڵام لەئەرک وئامرازی فەرمان دان،لەبەر ئەوە هەر ئامرازن و وشەنین. بە تێکەڵاوی لەسەر ئامرازەکان دەدوێت ولێکی جیا نەکردوونەتەوە. ئێمە لەم کارەدا بەرێک

وپێکی باسیان دەکەین ولێیان دەدوێین. ژمارەیەکی زۆری لە ئامرازەکان باس نەکردوون ولەبارەی ئامرازی گەیەنەرەوە نادوێت .....

مامۆستا سەعید سیدقی کابان تێکەڵاوی وپەنا پەنا لە بارەی هەندێ ئامرازەوە دواوە. بەڵام دوانێکی کورت. لە بارەی ئامرازی گەیەنەر "کە"وە چەند قسەیەکی کردووە....

بەرێز نووری عەلی ئەمین لەئامرازەکانی کوردی دواوە، زاراوەی پێ بەستی بۆئامرازی پەیوەستدار بەکار هێناوە ئامرازەکانی (مەگەر) و (چونکە) ی بەئامرازی لێکدراو دانا ون لەرووی دروست بوونیانەوە. ئەمەیان راستەکەهەردوو ئامرازەکان لێکدراون ولەدوو بەش پێکهاتوون لە (مە)و (ئەگەر) ئەوەی تریان لە (چون) و (کە). مامۆستا نووری عەلی ئەمین بەرێک وپێکی لەبارەی ئامرازەکانەوە نەدواوە. بە تێکەڵاوی باسی کردوون . نووری عەلی ئەمین (ش و)ی بە ئامراز داناوە، بەڵام لێرەدا بەلێکۆڵینەوە لای ئێمە دەردەکەوێت، کەهەر تەنها (ش) ئامرازە وئامرازێکی پەیوەستداری لکاوە (و) هیچ پەیوەندی بەئامرازەوەنیە

هەروەها ماموستای بەرێز (نەء)ی بەئامراز داناوە، بەرای،
ئێمە ئەم (نەء)ە بەهیچ جۆر ناچێتەناو قالبی ئامرازی
سینتاکس بەڵکوو تەنها ئامرازی نەفیەو بۆ نەفی بەکار
دێت نەک بۆ بەستنەوەی دوو رستە بەیەکەوە لەهەندێ
گۆڤەرەکانی زمانی کوردی ودیالێکتی کرمانجی سەروو بە
(نەک) بەکار دێت ....

جگەرخوێن هەرباسی ئامرازەکانی گەیەنەر دەکات وەک
(ئەگەر، گەر، ئەر، وەر، مەگەر، هەکە، کو، هەتا، حەتا،
هنگێ) لێرەدا ئامرازەکانی (ئەگەر، گەر، مەگەر) هەر
یەک ئامرازن، بەلام بەرواڵەتی دروست بوون لێک جیان وەک
(گەر، مەگەر) هەر ئامرازی (ئەگەر)ن هەروا (ئەر)
ئەویش هەر بەواتا و وەزیفەی (ئەگەر) بەکار دەهێنرێت .

(هەکە) لەدیالێکتی سۆرانیدا بەرامبەر (هەرکە)
دەوەستی، لەم دیالێکتەدا (هەرکە) ئامرازنیە، بەڵکوو لە
دەربرینی (هەرکە)دا هەر (کە) ئامرازەوەبەس، ماموستای
بەرێز جگەرخوێن (هنگێ)ی بەئامراز داناوە بەلام بەرای
ئێمە (هنگێ) ئامرازنیە . کەبتوانێ دوو رستە بەیەکەوە

ببەستێتەوە ، (هنگێ) لەناوچەی موکری وڕەواندوز ومێرگەـ
سوور وسێدەکاندا و هەندێ ناوچەکانی تردا بە (هەنگێ)بەکار
دەهێنرێ، (هەنگێ) واتای ئەوکات دەدات ، (ئەوکات) یش
لەزمانی ئەدەبی کوردیدا بەئامراز نەهاتووە ونایەتو
بەکار ناهێنرێت ، هەروا (هەنگێ) نەئامرازی پەیوەستدارەو
نەئامرازی گەیەنەریشە . ماموٚستا جگەر خوێن بەتێکەلاّ و ی
باسی ئامرازەکانی کردوون وباسی ئامرازەکانی پەیوەستدار
ناکات ..... محەممەد ئەمیس هەورامانی لەکتێبەکەیدا
باسی ئامرازی کردووە . لەباسەکەیدا رێکوپێکی نابینرێت
باسی ژمارەیەکی تەواو لەئامرازەکانی پەیوەستدا روگەیەنەر
ناکات . باسی ئەوە دەکات کە (و) دەتوانێ جگە لەبەیەک
بەستنەوەی دوو رستە دوو ناویان دوو وشەی تر بەیەکەوە
ببەستێتەوە .

ئامرازی (کەوا)ی بەئامرازی گەیەنەر داناوە کەچی لە
(کەوا)دا هەرتەنها (کە) ئامرازە وگەیەنەریشە ، بەلاّم
(وا) پەیوەندی بەئامرازەوە نیە ،بەلّکوو هەبوونی لێرەدا
بۆ بەتین کردن و واتا وئەرکی (کە)یە ، بۆ ئەمەیان

بۆ تێکڕای رای ماموستا محەممەد ئەمین هەورامانی سەبارەت بە ئامرازی (کە) دەتوانی بنۆڕیتە کارەکەم بەکوردی یان بەرووسی ....

لیژنەی زمان وزانستەکانی زانیاری کورد بەشێوەیەکی دوورو درێژ لە ئامراز دواون وباسی ئامرازی مەبەستسانیشانی کردووە. لەباسەکەدا لیژنەی هێژا بەداخەوە یاسایەکی زانستی بەدی نەکردووە، باسەکە هەر باسێکی ئاسایی یەوە هەروا بە شێوەیەکی رەخنەیی تەواو لە ئامرازەکان نەدواون تەنها چەند ئامرازهەیە ، کەلەلایەن رێزمان نووسانەوە نووسراود چ لە وتارەکانیاندا یان لە کتێبەکانیاندا ئەوانیش تۆماریان کردووە وکۆیان کردۆتەوە لەبەر ئەوە باسەکە هەر کۆکردنەوەیەکی گشتی ئەو ئامرازانەن وبەس ولابەلایی لەسەر هەندێکیان دواون. لە باسەکەی کۆڕدا ئێمە چەند شتێکمان تێبینی کردووە. وەک :

(چون) ئامرازی سینتاکس نیەوئەوان بەئامرزیان دانـاوە. ئەوەی دیارە ئەوەیە کە (چون) بۆپرسیار دروستکردن راستە ئامرازە، بەلام بۆبەستنەوەی دوو رستە بەیەکەوە ئامراز

نیە ، جا هەڵەکەی کۆڕ لێرەدایە ، کە (چون) بەئامرازی پەیوەستدار دادەنێن ودەڵێن کەئەم ئامرازە دوو رستە بەیەکەوە دەبەستێتەوە . بەشێوەیەکی تێکەڵاو باسی ئامرازە-کانی گەیەنەرو پەیوەستدار دەکەن ، کەچی دەبێ هەردوو جۆرە ئامرازەکەلێک جیا بکرێنەوە ، چونکە جیاوازی زۆر لە نێوانیاندا هەیە . لەرووی دروستبوونی ئامرازەکانەوە نەدواون، دەڵێن کەئامرازی (و)ی پەیوەستکات پێشان دەدات بەڵام بەم لێکۆڵینەوەیەی، کەئێمە لەبەر دەستمانە دەر ، دەکەوێ کەئەم ئامرازە بەهیچ جۆرێک واتای کات نابەخشێت وکات پێشان نادات ، لەکارەکەی لیژنەدا هاتووە ، کەنەفی وئامراز پەیوەندیان بەیەکەوە هەیە ، گومان لەوەدا نیە کەنەفی وئامراز پەیوەندی یان بەیەکەوە هەیە . هاتنی ئامرازی (نەفی) ـ نەـ لەزمانی کوردیدا هەندێ جار لەگەڵ ئامرازی پەیوەستدار (وەکو)و دەربڕینی (نەوەکوو)دروست دەکات وا ناگەینێ، کەنەفی وئامراز پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە . سەرەڕای ئەوەش هەریەکە بۆ مەبەستێک لەرستەدا بەکاردێن . لیژنەی بەرێز دەڵێت (ش) بۆ بەستنەوەی دوو

رستە بەکاردێت ، بەڵێ ئەمەراستە ، بەڵام ئەگەر هات لە
ناو رستەدا لە (ش) زیاتر هیچ ئامرازی ترمان نەبوون، بەڵام
ئەگەر ئامرازی تر هەبوون وەک ئامرازی (و) بەتایبەتی
ئەوە لێرەدا (ش) ئامرازی پەیوەست نیە بەڵکوو ئامرازی
پەیوەست ئامرازی (و)ە ، (ش) لێرەدا بۆ دووبارەکردنەوە
بەکار دێت وەک بڵێین منیش ، تۆش، ئەویش ... هەروەها
لەکتێبەکەدا هاتووە ، کەدەبێت لەگەڵ ئامرازی (و)ی
پەیوەستدار (و) یەکی تربێت ، چونکە هاتنی (و)ی پەیوەستد
ـ ار ئامرازێکی سەربەخۆیەو توانای زۆری هەیە بۆ بەیەک
بەستنەوەی دوو رستەو ئەرکی خۆی دیارە وپێویستی
بەشتێکی ترنیە ، هەروەها سەبارەت بەئامرازی (و)ی پەیوەستدار
دەڵێین کەئەمە دەتوانێ ببێ بەبزوێن ، بەڵێ راستە (و)
پیتێکی بزوێنەرە لەزمانی کوردیدا ، کەلەقەوارەی فۆنۆتیکدا
باس بکرێت ، بەڵام گەرباسی پێکەوە بەستنەوەی دوورستەی
سادەبێت (و)پیت نیە ، بەڵکوو ئامرازە ونابێ ناوێکی تری
لێبنرێت ، لیژنەی زمان وزانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد
باسی ئامرازی (وە) ناکات . دەڵێین، کەئەم ئامرازە

عەرەبیە وکوردی نییە . بۆیە ئێمە لیٚ ی نادوێین ،بە کۆڵینەوەی ئێمە لەئامرازەکانی زمانی کوردی زۆر ئامرازی (وە) کەوتوونە بەرچاو ، کەدوو رستەی بەیەکەوە بەستۆتەوە جالەبەر ئەوە (وە) ئامرازی پەیوەستدا رەودوورستەبەیەکەوە دەبەستێتەوە لەزمانی کوردی ونووسینی کوردی وئاخاوتنی کوردیشدا زۆر بەرچاووگویٚ دەکەویٚ، گەر هەرهەمان کتێبی رێزمانی کوردی کەلیژنەی زمان وزانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد داینا وە گومان لەوە دانیە پترلەهەزار ئامرازی (وە)مان بەرچاو دوکەویٚ. بۆنموونە سەیری ئەم نموونەی خوارەوەبکەن :

لەوکارانەدا کەپاشگری (ەوە)یان بەدوادا دیٚ،

وە:

بەهۆی (اندن)ەوە کراون بە(متعدی)....

یان لەدەنگەوە بوونەتەکار ، (اندن) لەپێشەوە دیٚ.

(رێزمانی ئاخاوتنی کوردی ل ، ١٢٢)

گەرسەیری ئەم رستەیەبکەین دەبینین (وە) وەک هەموو ئامرازەکانی پەیوەستدار دوو رستەی بەیەکەوە بەستوونەتەوە

کەئەمانەن: (پاشگری (ەوە) یان بەدوادادێ) (بەهۆی (اندن)ەوە کراون بەمتعدی).

ئێمەش لەم کارەماندا وەک ئامرازێکی پەیوەستدار باسی ئامرازی (وە) دەکەین. لیژنەی بەڕێز هەمووئامرازەکانیان لەقالبی ئامرازی (عطف)دا باسکردوون، ئەوەی، شایانی باسە ئەوەیە ، کەهەموو ئامرازەکان ناچنەپال ئامرازەکانی (عطف)ەوە .

(نە) بەئامرازی (عطف) دانراوە ،هەروەک لەپێشدا ووتمان، کە (نە) ئامراز نیە بۆپێکەوە بەستنەوەی دوو رستە .

ئامرازی(کە) بەراناوی لێکدەر باس دەکەن، ئەبێ بزانین کەئامرازی کەئامرازێکی گەیەنەرە ، رستەی شوێن کەوتوو دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی وبەهیچ جۆرراناو نیە. بۆ پتر روون کردنەوە دەتوانن سەیری کارەکەم بکەن (رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز لەگەڵ رستەی شوێن کەوتووی دیارخەری لەدیالێکتە ناوەندیەکانی زمانی کوردیدا ـ بەشی یەکەم ـ رۆلی ئامرازی گەیەنەر (کە) بەرووسی وبەکوردی

دەستنووس -) .

لیژنەی زمان وزانستەکان دەڵێن ، کەئامرازی (یـــا) دووبارە دەکرێتەوە و (یا .... یا) دروست دەکات بـــەڵام بەرای ئێمەئامرازی (یا) دووبارە ناکرێتـــەوە بـــەڵکـــوو دەربڕینەکانی (یا ...یا) ،(یان.... یان) لە عاستی خۆیاندا ئامرازی سەربەخۆن ولەئەرک و واتادا لە(یا) جیا دەبنەوە .

لیژنەئامرازی نەفی (نە) یان بەئامرازی بەستنـــــەوەی دوورستە بەیەکەوە داناوە ،بەڵام لێکۆڵینەوەی ئێمە (نـــە) هەر بەئامرازی نەفی دادەنێت وهیچ پەیوەندییەکـــی بـــە ، ئامرازی پەیوەستدا رەوەنییە .

خاوەنی کتێبی ریزمانی ئاخاوتنی کوردی ئامرازی (تا) ی بە ئامرازی گەیەنەر باس نەکردووە ودەڵێت بۆمەرجە ، کـــە چی زۆر ئاشکرایە کەئەم ئامرازە یەکێکە لـــەئـــا مــــرازە باوەکانی گەیەنەری زمانی کوردی ، کەرستەی شوێن کەوتـــووی ئەندازەیی وئامانجی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی.

رێزمانی ئاخاوتنی کۆڕ بەبێ کۆڵینەوە لەسەرئامرازەکا - نیان قسەکردووە . " بەشکوو " ئامرازێکی جیاوسەربەخۆنییـــە

هەروەک لیژنە باسی دەکات .بەڵکوو ئەمە حاڵەتێکی ئامرازی (بەڵکوو)ی پەیوەستدارە .

لیژنە " جگە"ی بەئامراز دانا وە ، کەچی "جگە" ئامرازێک نیەکە دوورستە بەیەکەوە ببەستێتەوە .

لەکتێبی رێزمانی ئاخاوتنی کوردیدا هاتووە کە " هەر " ئامرازە ئێمە لەو قەناعەتە داین کە"هەر" ئامراز نیەو رانا وێکی نادیارە هیچ پەیوەندیەکی بەئامرازەوەبەگشتی وە بەتایبەتی لەئاست بەیەکەوە بەستنەوەی دووڕستەنیە .

لەکتێبی ناوبراودا " هەرکە" بەئامرازی لێکدراودانانێن بەڵام کەسەیری دەربڕینی " هەرکە" دەکەین لەدووبەش پێکهاتووە لەبەشی " هەر" وبەشی "کە" ئەمەشیان لە هەمان کاتدا ئامرازە وبەڵگەی کات دەگەیەنێ.

لیژنەلەکتێبەکەیدا باسی ئامرازی "کەچی" گەیەنەر دەکات، بەڵام لەباسەکەدا بەهەڵە چوون وسەریان لێ دەرنەچووە ، کەچیە . بۆیە دەڵێت پێویستی بەلێکوڵینەوەیەکی ـ ترە ، دیارە ، کەئامرازی "کەچی" ئامرازێکی گەیەنەرەو ، رستەی شوێن کەوتووی ناچارەیی دەگەینێنەرستەی سەرەکی.

هەروا "کەچی" بەرامبەربە " ئەگەرچی" و " هەرچی" یان دانراوە، بەڵام بەڕای ئێمە ئەمە تەواو نیەو ناتەواوو ناراستە، چونکە هیچ پەیوەندییەکی سینتاکسی یان واتایی لەگەڵ " کەچی" و " ئەگەرچی" و " هەرچی" دانیە. ئێمەبە شێوەیەکی ترلەسەر ئامرازی "کەچی" گەیەنەر دەدوێین ....

هەروەک لەکتێبی رێزمانی ئاخاوتنی کوردیدا هاتووە کە چەند کەسێکی ترلەئامراز دواون وەک : ماموستا رەشید کورد لەکتێبەکەیدا " رێزمانی زمانی کوردی، ل "ناوی ئامرازدەبات بەئامرازی " پێوەند"......

مستەفا خورەم دڵ باسی هەندێ ئامرازی سینتاکسی کوردی کردووە وەک : (وا ، ئەوتۆ ، کە ، چی، چە) بەڵام وادیاردەم هەموو ئامرازانە هەر تەنها " کە" ئامرازەو گەیەنەرە، ئەوانی تر ئامراز نین ، بەڵکوو شتی تری رێزمانین وەک: "چی، چە " راناوی نادیاران "وا " دەربرینێکە دەکەوێتە سەر"کە " وئەرکی بەهێز دەکات .... ئەرنست مەکاروس باسی ئامرازی "کە " دەکات ودەڵێت ، ئەم ئامرازەدەتوانێ رستەی شوێن کەوتووی دیارخەری بگەینێتەرستەی سەرەکی....

ئەحمەد حەسەن ئەحمەدیش لەکارەکەیدا لەبارەی ئامرازی "کە" دواوە. ماموستای ناوبراوی بەڕێز "کە" بەرانا ودادەنێت بەڵام "کە" بەهیچ جۆر رانا ونیەبەڵکووئامرازەوگەیەنەریشە.

دکتۆر کوردستانی گیوی موکریانی لە وتارەکەیدا دەڵێت، کەلەزمانی کوردیدا ئامرازی "و" دەوری ئامرازی خستنەسەر (ئیزافەت ـ نووسەری ئەمکارە) دەگێرێ تەنێ لەوبارەدا، کەدیارخەر بریتی بێ لە ئاوەڵنێو. بۆوێنە:

جزیری هۆنەرێکی هەست باریک وخەیاڵ ناسک وخۆش راوێژو لێبڕاوبوو. (دیوانی جزیری) هەروا نووسەری ووتاردەڵێت، لەرستەی سەرەوەدا گەربێت ئامرازی "و"بە ئامرازی خستنە سەر (ـ ی) بگۆردرێت، ئەوا واتای رستەوسازدانی لەرووی رستەسازیەوە ناگۆڕی:

جزیری هۆنەری هەست باریکی خەیاڵ ناسکی خۆراوێژلێبڕاو- بوو. دکتۆر کوردستان فاریزەش لەدەوری ئەرکی ئیزافەت دەداتە قەڵەم.

ئێمە لەئاست ئەمەوە دەڵێین، کە خستنەسەر (ئیزافەت) ئامرازنیە من لەنامەی دکتۆرای خۆمم بەئامرازلەقەڵەم

نەداوە ئەمە لەلایەک لەلایەکی تر ئامرازی "و" لێرەدا وشەکانی رستەکە، کەئەمانەن (باریک ـ خەیاڵ ـ ناسک خۆش ـ راوێژ ـ لێبڕاو) بەیەکەوە دەبەستێتەوە جیا لەرووی ئەرکەوە تۆزێک خۆی لە ئیزافەت نزیک دەکاتەوە، ئەگینا ئیزافەت وئامرازی "و" لێک دوورن. لەبەر ئەوەش ناتوانین، بڵێین ،کەئامرازی "و" دیارخەر ودیارخراو بەیەکەوە دەبەستێتەوە، چونکە ئەوکاتە زاراوەی دیارخەرودیارخراو بەکاردێت ،کە بەیارمەتی ئیزافەتەوە پێکەوە ببەسترێتەوە یانی لەدەربڕینی سینتاکسی دیارخراو ودیارخەردا ئیزافەتیش یەکێکە لەوان ....

منیش کەخاوەنی ئەمکارەم ،لەنامەی دکتۆراکەمدا سەبارەت بەئامرازی "کە" بەتەنی دواوم ورۆڵی ئەم ئامرازەم لە گەیاندنی رستەی شوێن کەوتووی دیارخەری بەرستەی سەرەکیەوە بەدرێژی باس کردووە، هەروا لەسەر ئەوەش دواوم، کەئەم ئامرازە دەتوانێ چەند رستەیەکی تری شوێن کەوتوو بەرستەی سەرەکیەوە ببەستێتەوە لەناو رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا، لەبەر ئەوە ناویم ناوە ئامرازی

گەیەنەری گشتی ...... بەم کورتە مێژووە سەبارەت بە نووسین لەبارەی ئامرازی سینتاکسیەوە لەزمانی کوردیدا توانیمان ئەوە بخەینە بەرچاو، کەچی لەم رووەوەنوسراوەو، ئەو هەوڵانەی، کە لێرەدا لەقەڵەم دراون چین وراستی ونا تەواویان چیەوچی باسکراوە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی لەم رووەوە نوسراوە دەمەوێ دووبارەی بکەمەوە، کەکارێکی هێجگار گرنگە لەرێزمان وزانستی زمانی کوردیداو خزمەتێکی زۆرباش دەکات.

بەشی دووەم

"ئامرازەکانی سینتاکسی"

لەم بەشەدا باسی زاراوەی ئامرازو پێناسینی ئامرازو ئامرازلە رووی دروست بوونەوەو ئامرازلەرووی ئەرکەوە دەکەین.

١- زاراوەی ئامراز

تا ئێستالەرێزمانی کوردیدا زاراوەی ئامرازبەوردی باس نەکراوە. کەچی دەگرێتەوە، هەروەک دیارە، کەوترا ئامراز جۆرەها شت وەپاڵ خۆی دەنێ.

وەک جاری وایەبەپێشگرو پاشگریش دەوترێت ئامراز، جگە لەوەی کەئامراز ناوە بۆهەندێ دەربڕین، کەدووڕستە بەیەکەوە دەبەستێتەوە یان رستەیێک دەگەیەنێتەرستەیەکی تر هەروا بەوەش دەوترێت، کەناوی تاک دەکاتە کۆ، ناسراو نەناسراو، .... هتد.

ئامراز زاراوەیەکی باش هاتووە لەرێزمانی زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا، هەر بەتەنێ لە رێزمان نەچەسپاوە، بەڵکوو لەگفت وگۆوئاخاوتنیشدا بەکاردەهێنرێت. هەروەک کابرایەکی پینەدۆز بەبزمارو چەکوش وگازوشتەپێویستیەکانی

- تر دەڵێت ئامرازەکانی پینەدۆزی.

هەندی کەس لەبریتی (ئامراز) دەڵێین، (ئامڕاز) هەر چۆنێک بێت وشەی ئامراز زۆر بەکار هاتووەولەسەرزا رسووکتر دێت لەوشەی (ئامڕاز) لەبەر ئەوەئێمە زاراوەی (ئامراز) بەکار دەهێنین نەک (ئامڕاز). لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی، کوردیدا جۆرەها ئامراز هەن وەک ئامرازی: کۆ، ناسراو نەناسراو، بچووککەرەوە.... هتد. ئێمە لەم کارەدا هەر ئامرازی سینتاکس باس دەکەین بەمەبەستی ئەوجۆرە ئامرازانە، کە دوورستەپێکەوە دەبەستنەوەیان رستەیەک دەگەیەننە رستەیەکی تر.

(پێناسینی ئامرازی سینتاکسی)

ئامرازی سینتاکسی ئەو جۆرە ئامرازانەن، کەدوورستەی سادەبەیەکەوە دەبەستنەوە یان رستەیەکی شوێن کەوتوو (تابع) دەگەیەننەرستەی سەرەکی (اصلی) لەنێو رستەی لێکدراودا بەمئامرازانە دەوترێت ئامرازی سینتاکسی (ترکیبی) چونکە ئەوئەرکەی، کەجێ بەجێ ی دەکەن دەکەوێتە ناو قالبی سینتاکسەوە.

ئامرازەکانی سینتاکسیش ، کەئێمە لەم کارەدا قسەیان لەسەر دەکەین ئەمانەن : "ئێستا ، وە ، بەڵام ، ئەوسا ،بەڵکوو ،ش ، ئینجا ،یا ، ئەگینا ، وەکوو ، و ، کە ،بۆئەوەی کەچی ، تا ، چونکە ، ئەگەر ، بۆیە".

ئامرازلەرووی دروست بوونەوە

ئامرازەسینتاکسی یەکانی زمانی کوردی لەرووی ساختمانەوە دەکرێن بە دوو بەش ، ،ئامرازی سینتاکسی سادە وئامرازی سینتاکسی لێکدراو.

١ـ ئامرازی سینتاکسی سادە:

ئەم ئامرازانە سادەن ولەیەک بەش پێکهاتوون. وبریتین لە.

(ئەوسا ،بەڵکوو ، وەکوو ،بۆئەوەی، کەچی، چونکە ،ئەگەر).

ئەمانەش ئەو جۆرە ئامرازانەن کەلە دووبەشیان پتر پێکهاتوون وپێکەوە ئامرازی سینتاکسیان دروستکردووە . لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا ئامرازە سینتاکسیەکانی لێکدراو ئەمانەی سەرەوەن کەباسمان کردن.

ئەوەی شایانی باسە لێرەدا ئەوەیە ،کە ئێمەناتوانین

لەمکارەدا بەتەراوی بچینەبنج وبنەوانی مێژووی، ئامرازەکانی سینتاکسی کوردی، بەڵکوو ئەوە پێویستی بە لێکوڵینەوەیەکی تایبەتیهەیە ، کەئەم گیروگرفتەچارەسەر بکات ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانین هەرچۆنێک بێت لە ئاستئامرازە سینتاکسیە لێکدراوەکانەوە بدوێین وبە هۆی روالەتیانەوە بتوانین قەناعەتی ئەوە دروستبکەین کەئامرازەکانی سەرەوە لێکدراون وسادەنین ، لێرەدالەسەر هەرئامرازە سینتاکسیە لێکدراوەکان دەدوێین .

ئەوسا : (ئەودەم_ ئەوکات)

بەلێکوڵینەوەو وردبونەوە لەمئامرازە بۆمان دەردەکەوێت ، کەئامرازێکی لێکدراوە ، چونکە لەدووبەش پێک هاتووە . لە (ئەو) و (سا). جالێرەدا (ئەو)راناوی(ضمیر) نیشاندەبۆدوورە لەهەمان کاتدا راناوی جودای کەسی سێ یەمی تاکە _ (سوم‌شخص مفرد) (سا)لە ساتەوە هاتووە کەواتای کات دەدات .بەشی (سا) هەروالە (سات)ەوە کورت کراوەتەوە ، ئیتر (ئەو) و (سا) بەهەردووکیان(ئەوسا)یان پێکهێناوەو لەرێزماندا دەتوانێ دووڕستەبەیەکەوە

ببەستێتەوە وەک :

کەریم هێندێک دانیشت ئەوسا دەستی کرد بەقسەکردن.

بەڵکوو :

لێرەدا دیارە ، کە (کوو) بەشێکە لەدروستکردنی ئامرازی لێکدراوی (بەڵکوو) . (کوو) لەعاستی خۆیدا ئامرازێکی گەیەنەرەلەدیالێکتی کرمانجی سەرودا . ئەم ، ئامرازە توانیویەتی، کە زۆر ئامرازی لێکدراو دروست کات . لەبەر ئەوەی کە لەرێزمانی کوردیدا زۆر شت هەیە هەردوو دیالێکتەکە لێک نزیک دەکەنەوەوبەیەکی دا دەنێن جالەمانە (کوو)ە . ئەمەهەرچۆن لەوێدا دەتوانێ ئامرازی لێکدراو دروستکات ئاوا ش لێرەدا دەتوانێ، هەبوونی ئەمەش سەرەڕای ئەوە وا دەگەیەنێ کەلە دیالێکتی کرمانجی خوارووشدا ئامرازی (کوو) هەیە ، بەڵام لەوشوێنانەدا خۆی شاردۆتەوە وماوەتەوە . بەشەکەی تری ئامرازی مەبەست (بەڵ)ە کەبەشێکی نادیارەو بێ واتایە . هەبوونی بەس بۆدروستکردنی ئامرازی ناوبراوە . بەوردبوونەوە لەم بەشە دەردەکەوێت لە (بەڵام) یان (بەڵان)ەوە هاتبێت

پاشکەوتنی (ام)،(ان) لەیەکەم ودووەمدا ، ئەمەش بەڵگەی قدناعەتی راستی تەواو ناگەینیّ.

رەحمان زۆری خۆ ماندووکرد بەڵکوولە کارەکەی داسەرکەویّ وەکوو:

ئامرازێکی لێکدراوە لەدوو بەش پێکهاتووە لەبەشی (وە) و بەشی (کوو).(وە) ئامرازێکی پەیوەستدارە لەزمانی کوردیدا - دوایی قسەی لەسەر دەکەین .(کوو) ئامرازێکی گەیەنەری دیالێکتی کرمانجی سەرووەوبەشداری لەدروست بوونی (بەڵکوو) کردووە- بڕوانە بەڵکوو- . هەردوو ئامرازەکان ئامرازی لێکدراوی مەبەستیان دروستکردووە .

بۆئەوەی:

ئەمەشیان لە (بۆ)و (ئەوەی) پێکهاتووە- (بۆ)ئامرازێکن بەکاردێت بۆوەپاڵ نان .(ئەوەی) لەعاستی خۆیدا لە دوو بەش پێکهاتووە لە (ئەوە)و (ی)- (ئەوە) راناوی، نیشاندەرە بۆ دوور، بەلام (ی) ئیزافەتە . لەخۆیدا (بۆئەوەی) ئامرازی (کە)شی لەگەڵ بووە ، بەلام (کە) لەئامرازەکەدا نەماوەو (ی) ئیزافەتی تێدا ماوە ، کە (کە)ی بە (ئەوە)

دەبەستێتەوە.

کەچی:

ئەمئامرازە لەئامرازی گەیەنەر (کە) ورانانی نادیاری شت (چی) پێکهاتووە (کە) ئامرازێکی گەیەنەری زمانی کوردی یە- بەدرێژی قسەی لەسەر دەکەین - . (چی)رانانێکی نادیارە . هەروا دەتوانی بێ بەئامرازی پرسیار ورستەی پرسیاری دروست کات .

چونکە :

ئەمەیان لە (چون) وئامرازی گەیەنەر (کە) پێکهاتووە بەوردبونەوە لەبەشی یەکەمی(چون) دەردەکەوێت ، کەلە (چۆن)ەوە هاتووە ، کەئامرازێکی پرسیارە لەپاشان پیتی (ۆ)ی بووە بە (و) و (چون) دروست بووە .

دیارە - چونکد زۆر باسمان کردووە- بەشی دووەمی چونکە کە (کە)یە ئامرازێکی گەیەنەرە وفرە بەکارهاتووە و زۆر، بەشداری دروست بوونی ئامرازی لێکدراو دەکات هەرواش لێرەدا خۆی لەگەڵ(چون) لە(چونکە)دا رێکخستوەو ئامرازی گەیەنەری (چونکە) دروست بووە .

ئـــەگـــەر :

ئـەم ئامرازەش لەدووبەش پێکـهاتووە لـەبەشـی (ئە)و (گەر). بەڵگەش بۆئەوەی، کەئەمەئامرازێکی لێکدراوەئەوەیە کە (گەر)بەتەنها بەکاردێت وجاری واش هەیە ئامرازی نەفی (مە) وەردەگرێت و (مەگەر) دروست دەکات پیتەقالبی(ئـە)ش هەروەک دێتە پێش چاو بۆدووپاتی بەکاردێت. هێـزی ئـــەم ئامرازە بەپیتە قالبی (ئە) زیاترەلەوەی ، کە بەبێ ئـــەم پیتەقالبە....بێت . لەهەندێ گۆڤەرانی زمانی کوردیـــدا (هەگەر)یش هەیە . ئەمەوا دەگەیەنێ کە (ئە) جێگای (هــە)ی گرتۆتەوە (هە)ش لە(هەر)ەوە هاتووە وەک چۆن (هــەرکـــە) هەیە. بەڵام لێرەدا پیتی (ر) کەوتوەو(هە) ماوەتەوە. هـەر بەمپێیەش (ئە)لە(ئەر)ەوە هاتووە پاش کەوتنی پیتـــی (ر). هەندی جار لەدیالێکتی کرمانجی خواروودا لەبریتی (ئەگەر) (ئەر) بەکاردەهێنرێت . لەدیالێکتی کرمانجـــی ســـەروودا (ئەر) بە(ئەگەر) واتا دەگەیەنێ وەک ئەو بەبڵاوی بـەکـار دەهێنرێت ...

" ئـــامـراز لەرووی ئەرکەوە "

ئامرازە سینتاکسیەکان ، کەلێرەدا باسیان دەکەین ئەرکێکی زۆر گرنگیان هەیەکەبریتی یەلە پێکەوەبەستنەوەی دووڕستە یان پێوەستکردنی ڕستەیەک بە یەکێکی تر . جا بەپێی ئەمکارەی، کەئێمە لەبەر دەستمانە وتێیدا باسی ئامرازە سینتاکسیەکان دەکەین ، دەکرێن بەدووبەشەوە بەشی پێکەوە بەستنەوەی دووڕستە ، ئەمەیان پێیان دەوترێت ئامرازی سینتاکسی پێوەندی ئەوانەی ڕستەیەک بە ڕستەیەکی - تر پێوەست دەکەن پێیان دەگوترێت ئامرازی سینتاکسی پێوەستی . هەربەشە لەوانەدا ئامرازی خۆی هەیە وئەرکی تایبەتی جێ بەجێ دەکات .

کەواتە ئامرازەکانی سینتاکس لەرووی ئەرکەوە ئەکرێن بەدوو بەشەوە:

١- ئامرازی سینتاکسی پێوەندی .

٢- ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر .

بەشی سێهەم وچوارەمی ئەم کارە سەبارەت هەریەکەیانە .

بەشی سێهەم

" ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدار ،پێوەندی"

لەم بەشدا باسی جۆرەکانی ئامرازی پەیوەستدارو پێوەندی جۆرەکانی ئامرازی پەیوەستداردەکەین .

١- " زاراوەی ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدا رپێوەندی"

لەکتێبەکانی رێزمانی کوردیدا زاراوەی تریش هەیە بەکار دەهێنرێت بەهەمان مەبەست . هەروەک ماموستا سەعید سدقی کابان زراوەی عەتفی (عطف) بەکار هێناوە... ماموستا تۆفیق وەهبی (لێکدەر ، بەندی، یەک خەر)ی بەکاربردووە.... پرۆفیسور قەناتی کوردۆ- ک ـک - کوردۆیێڤ زاراوەی(پەف گریگ)ی بەکارهێناوە... ماموستا نووری عەلی ئەمین (پیَ بەست)ی بەکاربردووە...ماموستا رەشید کورد (پێوەند)ی بەکارهێناوە....،ماموستا جگەرخوێن تیپی (پێوەند)ی بەکار هێناوە...، لیژنەی زمان وزانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد زاراوەی (عطف) بەکارهێناوە...،

ئێمەلەم کارەدا باش دەزانین، کەزاراوەی پەیوەستدار بەکار بهێنین چونکە ئەم ئامرازانە پەیوەستی لەنێوان دووڕستەدا پەیدا دەکەن، بەمەوە توانای پەیوەستیان هەیە لەبەرئەوە ناویان دەبەین بەئامرازی پەیوەستدا رووشەی پەیوەستدار لەدوو بەشپێک هاتووە لەبەشی (پەیوەست)و بەشی (دار). پەیوەست بەواتای پەیوەندی بەکار دەهێنرێت

بەشی (دار)ئامرازێکە بۆدروستکردنی دارێژراو بەکار دەهێنرێت هەروەک : سەردار ، عیلمدار ، زامدار ، خەزنەدار ... هتد. ئەم ئامرازە واتای هەبوون دەگەیەنێت ، کە (دارد)ی فارسی دەگرێتەوە ، واتای تێکڕای ئامرازەکە " ئامرازی پەیوەست هەیی"ە.

ئامرازەکانی پەیوەستدار لەزمانی کوردیدا ئەمانەن : ئێستا ،وە ،بەڵام ، ش، ئینجا ،و ،یا ،ئەگینا ، ئەوسا ،بەڵکوو وەکوو.

-٢-" جۆرەکانی ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدار "

ئامرازەکانی سینتاکسی پەیوەستدار لەزمانی ئەدەبی ئیمرۆی کوردیدا دەکرێن بەچوار بەشەوە :

١- ئامرازی پەیوەستداری پێکەوەبەستنەوە.

٢- ئامرازی پەیوەستداری عەتف.

٣- ئامرازی پەیوەستداری لێک جیاکەرەوە.

٤- ئامرازی پەیوەستداری هامبەریەک.

١- ئامرازی پەیوەستداری پێکەوەبەستنەوە :

لەم زمانەدا دووئامرازی پەیوەستداری پێکەوەبەستنەوە ،

هەن، کەبریتین لەئامرازەکانی:

(و ،ش).

١- ئامرازی پەیوەستداری پێکەوەبەستنەوەی"و":

لێرەدا ئامرازی "و" کەئامرازێکی هێجگار باووبڵاوە وبەکار هاتووەو ئامرازێکی پەیوەستداریشدا ، دوورستەی سادە بەیەکەوە دەبەستێتەوە بەستنەوەیەکی تەواو ،بۆنموونە :وەک

تۆهەتەتیغی دەبان

و

من هەمەتیغی زبان

فەرقی ئەم دووتیغەهەروەک ئاسمان وریسمان (پەندکەریم ل - ٢٩) لەمرستەیەدا دیارە ،کە"و" هەردوو رستە سادەکانی (تۆهەتەتیغی دەبان) ، (من هەمەتیغی زبان) پێکەوە بەستوونەتەوە بەستنەوەیەکی تەواو ، لەرستە پەیوەستدارەدا دوو فاعیل هەیەلەگەڵ دووفێعل، یانی بۆهەر رستەسادەیە فاعیل وفێعلی خۆی هەیە دەشبێ بۆهەردوورستەکەیە فاعیل هەبێ ودوو فێعل ، بۆنموونە :

ئافرەتێکی سەرەدڵی لەرزی

و

ڕەنگی زەرد هەڵگەڕا - (ک ژ- ث، ل - ٤)

تەماتەماسی بگری

و

تەرنەبی

قوماربازیش بی

و

ئاخر شەرنەبی (پەند - کەریم،ل - ٤٧)

یان بەپێچەوانە لەرستەلێکدراوە پەیوەستداڕەکەدا دوو فاعیل ویەک فێعل هەیە . بۆنموونە :

ئەوببێت بەکوڕی ئەم

و

ئەمیش بەباوکی ئەو (ک - ژ ، ت ، ل -٩٠)

لەمرستەیددا ، کە رستەیەکی لێکدراوەی پەیوەستداره فێعل لەرستەی سادەی دووەمدا نییە ، کەدەبوایە (ببێت)بێ هەروەک دەبوو رستەسادەکە (ئەمیش ببێت بەباوکی ئەو) لێرەدا فرمانی (ببێت) نیە ،کە فێعلی رستەکەیوماوەتە

(ئەمیش بەبا وکی ئـەو) .

سەبا رەت کا تی فێعلەکا نی ئەم‌رستا نەوە ،کەبەیا رمـەتـی ئا مرا زی "و"ی پەیوەستدا ر بەیەکەوە . دەلکێن دەبینیـن ، کەلەرستەکا ندا دیا رە ،فرما نی هەردوو رستەکا ن دەبێ لەیەک کا تدا بن ولەگەڵ یەک بگونجێن، لەرستەی لێکدرا وی پەیوەستد ـ اری، یەکەم فرما نی هەردوو رستەکا ن لەیەک کا تدا ن ، کە هەردووکیا ن کا تی ئێستا ن (هەتە ،هەمە)، کەلـەچـا وگـی (هەبوون)ەوە ها توون، هەروا لەرستەی لێکدرا وی دووەمیشدا فرما نی هەردوو رستەکا ن لەکا تی را بردوو دا ن (هەلگـەرا ، لـەرزی) .

لەرستەی لێکدرا وی پەیوەستدا ری سێیـەمیشدا کـا تـی فرما نی دێری یەکەم لەنموونەکەدا لەکا تـی ئێستـا دا ت ، فرما نی رستەی یەکەم موسبەتە وهی دووەم نەفی یە .

ئا مرا زی پەیوەستدا ری "و" دەتوا نێ دوو وشـەپێـکـەوە ببەستێتەوە بۆنمـوونە :

خەیا ڵی ئا ش (و) ئا شەوا ن جوێیە

هیچیا ن نا زا نن دا نیا ن لەکوێیـە (پەندکەریم ــ ل ــ ٤٠)

پارەی بەخشندە (و) ئاوی ناوبێژنگ

وەک پشکۆیە کەبکرێتەناوچنگ (پەند ـ کەریم، ل ـ ٤١)

ب ـ ئامرازی پەیوەستداری پێکەوە بەستنەوەی "ش"

ئەمئامرازە دەتوانێ بەتەواوی دوورستە بەیەکەوە ببەستێتەوە، بۆنموونە:

من عەیشانم خۆش ئەوی، ئەویـ

ش

منی خۆش ئەوێ (ئە ـ ک ـ ل ـ ٤٠)

ئامرازی (ش) لێرەدا رستەی (من عەیشانمخۆش ئەوی) و (ئەومنی خۆش ئەوێ) بەیەکەوە بەستوونەتەوە، لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا هەر رستەیەفاعیل وفێعلی تایبەتی خۆی هەیە، مەرجە لێرەدا یانی بەیارمەتی (ش) رستەکان هەریەکە فاعلی خۆی هەبێت، بۆنموونە:

ئەویان بەکوڵنگ ئەرزی ئەکۆڵی منیـ

ش

بەخاکەنازخۆڵەکەیمدەرئەدا(ئە،ک،ل ـ٨)

لەمرستەلێکدراوە پەیوەستدارەدا بۆهەررستەیەفاعیلی

تایبەتی خۆی هەیە ، رستەی یەکەم وشەی (ئەویان) کەرناوی جودای کەسی سێیەمی تاکەفاعلی رستەکەیە . لەهی دووەمدا وشەی (من) کەرناوی جودای کەسی یەکەمێ تاکە فاعیلی رستەکەیە . هەروا لەمرستەلێکدەرانەی، کە ئامرازی پەیوەستداری"ش" وەزیفە دەبینێ فێعلی رستەکان لەرووی کاتەوە خاسیەتی تایبەتی خۆیان هەیە ، وەک بەزۆری فرمانی هەردوو رستەکان لەیەک کاتدا دەبێ بۆنموونە :

هەندی ئامۆژگاری حەسەنیان کرد ، ئەوی

ش

بەسەر بادانەود لەخەڵکەکە جیابووەوە ،(ئە ـ ک ـ ل ـ ١٢)

لەمرستەیەدا فرمانەکانی" ئامۆژگاری کرد"و" جیابووەوە" کەچی رستەی یەکەم ودووەمن لەیەک کاتدان ، هەردووکیان لەکاتی رابردوودان . هەروا هەردووکیان دەتوانن لەکاتی ئێستادابێ . بۆنموونە :

خەڵکی خۆیان لەمن کۆدەبنەوە ،ئەمنی

ش

قسەی راستیان لۆدەکەم (ئە ـ ک ـل ـ ١٥)

جا ری وا دەبێ، کەکا تی فرما نی رستەکا ن را بردووبێ هەریەکەجۆرە را بردووێکە هەروەک لەمرستەی خوارەوەدا دیارە بۆنموونە :

ئەوچا وەروانی دەمی منی ئەکرد ، منیش

چا وەروانی وتەیەکی کاریگەری تەڕوبڕبووم (ک ـژ، ت ،ل٨٢)

لەمرستەلێکدراوە پەیوەستدارەدا رستەی یەکەم فرمانێکی کا تی رابردووی بەردەوامە وشەی(ئەکرد)فرمانی رستەی دووەمفرمانێکی کا تی رابردووی دوورە وشەی(چا وەڕوا ن بووم)

مەرج نیە لەرستەلێکدراوە پەیوەستدارەکاندا یان لە هەموو رستەیەکی تردا پیتی (ش) هەبێ وەک ئامرازی پەیوەستدار ،بەڵکوو ئەمپیتە دەتوانێ ئەرکی ئامرازی دووبارە کردنەوەش جێ بەجێ بکات ،کە جێگای (الفبا) ی عەرەبی بگرێتەوە بۆنموونە :

ئەوئەچێ بۆمالەوە ،ئەبێ منیش (ش) بچم بۆمالەوە .

(ش) لێرەدا ئامرازەبۆ دووبارەکردنەوە بەکاردەهێنرێت و لەمرستەیەدا بۆئەمەبەکارهاتووە .

٢ـ ئامرازی پەیوەستداری عەتف:

لێرەدا هەرئامرازی (بەڵام) هەیە کەدەتوانێ رۆڵی عەتف بگەیەنێ، ئەمجۆرەبۆزۆر ئامراز ناوبراوە، کەهەموو ئامرازەکانی پەیوەستدار دەگرێتەوە. ئەوە لەرێزمانی کوردیدا زۆر بەرچاو دەکەوێ لەقسەکردن ونووسیندا.

بۆنموونە:

ئەمیرلێرەدا ویستی بدوێ،

بەڵام

هەرچی لەسەریابوو لەناکاوفڕی. (خ- ئا - ل - ٧)

رستەی لێکدراوی پەیوەستداربەیارمەتی ئامرازی پەیوەستداری عەتف (بەڵام) دەبێ لەدووموبتەدا یان فاعیل پێکهاتبێ، ئەمەش بەزۆری بەرچاو دەکەوێت. بۆنموونە:

دەمم هەڵ هێنایەوە وەرام بدەمەوە،

بەڵام

تەپەتەپی پێی وەستاو وەستاژن دەم کوتیکردم (ک،ژ،ت،ل ٨٢).

لەمرستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا فاعیلی رستەی یەکەم

(م)ە ، کەرانا وی لکاوی کەسی یەکەمی تاکە ، ڤاعیلی دووەم کۆمەڵەڤاعیلی (تەپە تەپی ، پێ ی وەستا وەستاژن).

شۆخی جوانی بەدرەوشت
وەک ژاڵەی ئاڵە تاڵە
بەلام
یاری خۆش سروشت
کانگەی کەماڵە ،ماڵە
من بێ دەنگ بووم وهیچ قسەیەکی ترم پێ نەکرا ،
بەلام
ئەوکاتێک چاوی لەقوولایی ئاسمان داگرتەوەو
لای دانەسەرروخساری من (ک،ژ ، ت، ل، ٥١).

سەبارەت فرمانی رستەلێکدراوە پەیوەستدارەکان کەبە یارمەتی ئامرازی (بەلام) لێکدراون پێوەستە بزانین کە فرمانەکانی رستەکان دەبێ هەردووکیان لەیەک کاتدا بن یان لەکاتی لێک جیا ،جاری واهەیە هەردووکیان لەکاتی رابردوودا . بۆنموونە :

هێشتا منداڵ بووم ،کەدایک وباوکمان ئەمری خوایان

بەجیّ هێنـــا ،

بـــەڵام

براکانم برابوون، لێمبێزارنەبوون وبەدەستمەوەوەڕەس ،

نـــەبوون، (ک ، ژ ، ت ، ل ، ١٠٨).

هەرواکاتە رابردوودکانیان لێک جیابن ، بـــۆنموونـــە :

ئافتاویش وەک هەموو رۆژانیّ پیالّەکانی ئامادەکرد ،

بـــەڵام

بۆچی بەتایبەتی یەکێکیانی لەوەکانی تربا شتر ئەشـــت

(ک، ژ ، ت ، ل، ٧٦).

فرمانی رستەی یەکەم "ئامادەکرد" فرمانێکی رابـــردووی

سادەیە ،فرمانی رستەی دووەم (ئەشت) فرمانێکی رابـــردووی

بەردەوامە . دەشبیّ، کەفرمانەکانی رستەکان لەکاتی جیابـــن

بـــۆنمـــوونـــە :

راستـــە ، خـــوازەلیلـــی کـــردووم

بـــەڵام

ئەتوانم ،خۆم بژیەنم (ک ، ژ ، ت ، ل، ١٠٨).

فرمانی رستەی یەکەم" کردووە" رابردووی (کامیلـــــە و

فرمانی رستەی دووەم کاتی ئێستایە " ئەتوانم"

ئەشزانم کە ئێمە ئەسرۆوەک زوربەی رۆژانی تر ،لەگۆشتی ،

چەورو و چەوریمان نەبووە ،

بەلام

هەرقایلم (ک ، ژ ، ت ، ل ، ٦٤).

فرمانی رستەی یەکەم (نەبوو) رابردووی نەفی یە ،فرمانی

رستەی دووەم کاتی ئێستایە (قایلم).

٣ـ ئامرازی پەیوەستداری جیاکەرەوە ؛

ئەمەشیان لەزمانی کوردیدا هەرئامرازی(یا) بۆجیا

کردنەوە بەکار دەهێنرێت. هەندی جاربە (یان) بەکار ،

دەبردرێ نموونەبۆئامرازی "یا "

چەندی خەریکی ئاووگڵ ئەبووین

یا

بەسەربادا ئەهاتین ئەچوین

قسەهەزارە هەردووی بدکارە

وەکوئاوهاتین وەکووبا ئەڕۆین(پەند ـ کەریم ،ل، ١٥٨).

لەم رستەلێکدراوە پەیوەستدارەدا ئامرازی (یا)

توانیویەتی رستەسادەکانی (چەندی خەریکی ئاووگڵ ئەبووین)

و(بەسەر بادا ئەهاتین ئەچووین) بەیەکەوە ببەستێتەوە،

ئامراز لێرەدا لەدرووی واتا واتایەکی جیا کردنەوە دەدات

بە دەستەوە، هەروا لەرستەکەدا دیارە ، کەزوربەیئەمجۆرە

رستانەیەیارمەتی (یا) یەک موبتەدای هەیە.

ئەمئامرازە دەتوانێ دوو وشەیان دووکۆمەڵە وشە

بەیەکەوە ببەستێتەوەلەناورستەیەکی سادەدا ، بۆنموونە :

تۆبەخێوناکەم بۆخەو وخواردن

(یا) وەک هەندێ کەس بۆچاو شۆڕکردن

کوڕم نەتبیستووە مەشوورتر لەگشت

سەربۆسەربڕین نەک بۆسەرزەنشت (پەند ـ کەریم) .

ئامرازی "یا "ی ئێرەکۆمەڵە وشەی (بۆخەوە وخواردن)ی بە

کۆمەڵە وشەی "وەک هەندێ کەس بۆچاو شۆڕکردن" بەستۆتەوە .

٤ـ ئامرازی پەیوەستداری هامبەری(؟):

لێرەدائامرازی"ئەوسا" خۆی خستۆتەئەم قەوارە ،وەبەواتای

هامبەری بۆئەومەبەستە لەوازەی "ئەوسا " کەلک وەردەگرێن

وەک :پشوویەکمدا ،

ئەوسا ،

روانیمە دەورو پشتم (خ، ئا ، ل، ٣٧).

لەم رستەیەدا ئامرازی (ئەوسا) توانیوویەتی ،کە هەر دوو رستەکانی (پشوویەکمدا) ، (روانیمەدەورو پشتم)بەیەکەوە ببەستێتەوە ئەم رستانە یەک موبتەدایان هەیە ودووخەبەر کەفرمانەکانیان لەکاتی رابردوون . بۆنموونە :

سەرێ راوەستا ، وەکوو جارێکی تر بەخێرهاتنم بکات ،

ئەوسا

کەوتەچاوگێران وەکووبیەوێ یەکێک ببینێ(خ،ئا ،ل، ٤١).

لەم رستەلێکدراوە پەیوەستدارەدا ئامرازی (ئەوسا)ی پەیوەستدار واتای (ئەوکات) دەگەیەنێ . لەزمانی کوردیدا زۆرجار دووشەی (کات) ،(سات) دەگرێتەوە ، کەواتە "سات " " کات "ە ، بەڵام پیتی "ت" لە "سات " دا نەماوە وزۆرکاری، گفت وگۆو نووسین خستوویەتی وماوەتەوە "سا ". گەلی جاری واش هەیە ، لەبریتی "ئەوسا " "ئەوجا " دروست دەبێ وبەکار دەهێنرێت . بۆنموونە :

کەبینێ کلی حوشتری بگاتە عەردی ،

ئـــەوجـــا

ئەتـــووش دەبـیـە ئـەفـەنـدی (ئە،ک ل، ٣- ١).

لێرەدا "ئەوجا "لـەبریـتـی ئا مرازی "ئەوسا "بەکارهاتـــووەو، دوورستەی بەیەکەوە بەستوونەتەوە- "ئەوجا " لـە" ئەو"و"جار" پێکهاتووە. وشەی"جا" یانی" کات - سات "، بەڵام لێــــرەدا پیتی" ر" کەوتووە، هەرچـون پیتی "ت" لـە" سات"ەوەکەوتبوو لەوێشدا ماوەتـەوە"جا " بەواتای "جار"و"ئەوجا "دروست بووە.

هەندێ ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدار هەن ، نـــاچـنـــە پاڵ ئەو بەشانەی سەرەوە، بەڵام لـەگەڵ ئەوەشـدا ئـامـرازی سینتاکس پەیوەستدارن کەیەکەیەکەباسیان دەکەیـن :

ئـــامـــرازی پەیوەستداری یا ... یـــا

ئەمئامرازە یەکێکە لەئامرازەکانی سینتاکسی پەیوەستدار کەدوورستە بەیەکەوە دەبەستێتەوە ووا تای هەڵبـــــژاردن، دەگەیەنێ "اختیار" بۆنمـــوونە :

ریگەیەکی تر بدۆزمەوە بۆنان پەیداکردن یاکۆڵ هەڵگری یا کرێکـاریـــش بێت .   (ک،ژ، ت، ل، ٦٩).

لەمرستەلێکدراوە پەیوەستدارەدا ئامرازی "یـــا ... یـــا "

بەکارهاتووە ،کە توانیوویەتی رستەی" کۆڵ هەڵگری"کە رستەیەکی بێ خەبەرە بەرستەی "کرێکاریش بێت " ببەستێتەوە خەبەری رستەی یەکەم لەرستەلێکدراوە پەیوەستدارەکەدا هەمان خەبەری رستەی دووەمە.

هەندێ جاری تروانای ئیحتیمال دەگەیەنێ. بۆنموونە:

گوللەپارچەقورقوشمێکە ولەشێوەی ناوکەخورمایەکدایە...
لەلوولەیەکی باریکەوە دەرئەپەری یانەی کری یانای گرێ
(ک، ژ، ت ،ل، ٧٢)

لەمرستەیەدا یەک موبتەدا هەیەو دووخەبەر، خەبەریرستەی یەکەمموسبەتە، بەلام خەبەری رستەی دووەم نەفیە بە یارمەتی ئامرازی "یا"ی نەفی.

ئامرازی پەیوەستداری بەڵکوو:

بەڵکوو ئامرازێکی بەکارهاتوبلاوەلەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا. هەروا زۆربەکاردەهێنرێت بۆبەیەکەوە بەستنەوەی دوورستەی سادە، بۆنموونە:

من قوتابخانەی شارەکەمانم تەواوکرد، لەزانستگای بەغداش دەرچووم، بەوەش نەوەستام،

بەڵکوو

کۆتاییم بەزانستگایەکی ئەورووپاش هێنا (ئە،ک،ل،١٠٤)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا، کەبەیارمەتیی

ئامرازی "بەڵکوو" بەیەکەوە بەستراو نەتەوەیەک،

موبتەدا ـ فاعیل ـ هەیە ـ جاری واش دەبێ بۆهەر رستە

سادەیە موبتەدای تایبەت هەیە .بۆنموونە :

ئەیویست ،بۆیەکەمجار داخی دڵی بۆشلەشاریەبگێرێتەوە ،

بەڵکوو

ئەمەخوایە ئەوباسەبچێتەسەرزبان ولێوێک

(خ ـ ئا ـ ل ـ ٤١)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا ، هەررستەسادەیەموبتەـ

دای تایبەتی خۆی هەیە ، موبتەدای رستەی یەکەم فاعیلێکی

نادیارە بۆکەسی سێ یەمی تاک "ی" کەبەفرمانی"ئەیویست "ەوە

لکاوە ،بەڵام موبتەدا لەرستەی دووەمدا وشەی "باس" .

جاری وایە دەبێ لەرستەی یەکەمدا راناوێک یان ناوێک

هەبێت بۆپەیدا کردنی نسبەت لەنێوان هەردوورستەسادەکاندا

تابتوانێ بەئامرازی (بەڵکوو) کارخۆی بکات ـ ئەمەوا

دەگەیەنێ ، کەگەلێ جار " بەڵکوو " کاری خۆی دەکات ، بەهەبوونی ئەمجۆرەناو ،تەناسوبیانە ناوە تەناسوبیەکان بەزۆری دەربڕینی یان شەوی "تەنیا "نەوەکو "نە . بۆنموونە :

قارەمانی چیرۆکەکەم تەنیا ئایشەخان نەبوو ،

بەڵکوو

دلاوەریش بوو ،

(نە ـ ک ـ ل ـ ١٤١)

دەنگوباسی دۆزینەوەی ئەمگەنجینەیە نەوەکوو تەنیا لە گەرەکی ئێمەدا بڵاوبووەوە ،

بەڵکوو

بەرگوێ ی هەموودا نیشتوانی شارکەوت .

(ئە ، ک ،ل، ١٨).

لێرەتێبینی دەکرێت ، کەبەکارهێنانی ناوی تەناسوبی "تەنیا "لەرستەی یەکەمدا دەبێ فرمانی هەمان رستە لە حاڵەتی نەفیدا بێت، بەڵام گەر ناوی تەناسوبی "نەوەکوو " بوو دەبێ فرمانی رستەی یەکەم لەحاڵەتی نەفیدا بێت .بەڵام گەرناوی تەناسوبی "نەوەکوو" بوو دەبێ فرمانی رستەی

یەکەم لەحالەتی موسبەتدا بێت . فرمانی هەردوو رستەکان

دەبێ لەیەک کاتدا بن ـ بۆنموونە :

لەراستیدا کابرا ئەم وشەی تەنیا بەئێمەنەووت ،

بەڵکوو

هەمووکوڕەکانی ئەونا وە گوێ یان لێ بوو . (ئە ،ک،ل، ٩)

هەندێ جاریش وا رێک دەکەوێت ، کەفرمانی یەکەم

فرمانی داخوازی وەی دووەم کاتی ئێستایە . بۆنموونە :

دڵ لەمیحنەت کەیلە ،

بەڵکوو

زوو دەرچم لەشار

ئیمڕۆ رۆژێکەلەجەمعی مەردوومان بگرم کەنار (پەند ـ

کەریم ـ ل ـ ٨٠)

ئامرازی پەیوەستداری وەکوو :

"وەکوو" یەکێکەلەو ئامرازانەی، کەدوو رستەی سادە

بەیەکەوە دەبەستێتەوە ، بۆنموونە :

ئاغا ش بێ وچان ئاوڕی ئەدایەوە بۆی ئەخنایەوە ،

وەکوو

بیەوێ دڵ نەوایی (خ- ئا - ل - ١٩)

ئامرازی "وەکوو"وەنەبێ هەرتەنها دوورستەبەیەکەوە ببەستێتەوە بەڵکوو سەرەرای ئەوەش دەتوانێ بەکار بهێنرێ وەک ئامرازی "وەک یەک " ئەمەش لە رەوانبێژی کوردیدا زۆرباش بەکاردەهێنرێ. بۆنموونە :

لەورۆژەهەستمکرد ، شتێک لەگیانما ئەبزوێت ،

وەکوو

منالێ لەدایک نەبوو ئەیەوێت بێتەدەرەوە .(خ،ئا ،ل،٤٣)

ئامرازی "وەکوو"ی یەکەم ئەرکی هەر تەنها لەبەیەکەوە بەستنەوەی دوو رستەیە ،بەڵام هی دووەم سەرەرای ئەمئەرکەی هەربۆ وەک یەکەو وەک یەکی پێشان دەدات . لەبەر ئەوە لە نێوان ئەم هەردوو ئامرازانەدا کورتە جیاوازیەک هەیە . ئامرازی یەکەم لەهی دووەم زۆرتر دەچێتەپاڵ قەوارەی، سینتاکسیەوە . ئامرازی وەکوو جاری واهەیە ، کەئامرازی نەفی "نە" وەردەگرێت . بۆنموونە :

شارەکەی ئێمەش خۆی ئامادەئەکرد ،

نەوەکوو

رۆژی لەرۆژان جەنگ بکەوێتەلای ئێمەشەوە . (ئە ،ک،ل،٦)

نموونەی بەکارهێنانی ئامرازی "وەکوو" زۆرن هەروەک لە خوارەوە دیارن:

ئەم دەم ولچەمنی یە

وەکوو

شارستانیەکان بپارێمەوە . (ئە ،ک ل، ٤٤)

هەرئەمەی وت ،

وەکوو

گرێ ی زبانی کرابێتەوە ،یان تینێکی نووری رژا بێتە دەمارییەوە . خ ، ئا ،ل، ٤١

ئامرازی پەیوەستدار "ئینجا":

ئامرازی پەیوەستداری ئینجا یەکێکە لەئامرازەکانی زۆربەکارهاتوو . بۆنموونە :

ئیتر گۆیانەکەی لەشانی دا مالّی وبەکەمتەر خەمی یەکەوە ، هاویشتی یە سووچێکی عەلاف خانەکەوە ،

ئینجا

کەوتەخۆتەکاندن لەوتۆزوخۆلّەی لەسەر جلەکانی

کەڵەکەبوو بـووون .

(ک ـ ژ ـ ت ـ ل ـ ٦٠)

ئامرازی ئینجا سەرەرای پێکەوە بەستنەوەی دووڕستەی سادە بەیەکەوە واتای "لەپاشان"یش دەگەیەنێ . بۆنموونە :

دیارەسەرخەوێکی بۆئەشکێنن،

ئینجـا

لەخەوهەڵئەسن ومیوەئەخۆن .(ئەـ ک ـ ل ـ ٢٥)

نموونەکان پێشانی دەدەن ، کەلەهەردووڕستەکانی ئـێـرەدا دەبێ یەک موبتەدا (فاعیل) هەبێ. بۆنموونە :

چاوی کردەوە کەمێک تێی روانیـم ،

ئینجـا

ووتی: ئاخۆزگەپارچەزەویەکی خۆمئەبوو .

(خـ ئا ـ ل ـ ٤٤)

لەمڕستەیەدا فاعیل راناوی کەسی سێیـەمی تـاکـەو بۆهەردوو رستەکان بەکارهاتووە . هەروانموونەکـان ئـەوە پێشان دەدەن ، کەدەبێ فرمانی هەردوو رستەکان لەیـەک کاتدابن، لێرەدا بەزۆری لەکاتی رابردوودا دەبن. بـۆ

نموونه :

دووسێ جار ئەملاوئەولای ژوورەکەی کرد، جگەرەیەکی داگیرساند، ئینجا

بەتوورەییەوە ووتی: سووتاندم،لەناوم برد.

(ئە،ک،ل، ١١٨)

ئامرازی پەیوەستداری "ئەگینا":

ئەمەشیان لەئامرازی پەیوەستدارەکانەوزۆر بەکاردێت بۆنموونە:

بەس خوا بکا منالەکانمان فێری کفرو زەندەقەنەکەن.

ئەگینا

چاکە ئەبێتە خراپە. (خ- ئا - ل - ١٨)

دەروێش کاکەڵلا پیاوێکی خواناسە، لەراستی دا هاتنی شاری تەنیا بۆئەوەیە نوێژی جومعەی لێ بکا،

ئەگینا

بۆبازاروشتومەک کڕین حەمەدمستەفای کوڕی هەموو هەفتەیەک دێ بۆشار. (ئە- ک - ل - ٢٢،٢٣)

ئەورستانەی کەبەیارمەتی " ئەگینا " بەیەکەوەدەبەسترێتەوە دەبێ بۆهەر یەکەموبتەدای تایبەتی هەبێ.بۆنموونە :

قوربان تۆباسی ئەم نوێژەت هێنایەناوەوە،

ئەگینا

نەمن نەتۆ هیچ کامێکمان نەچووین بۆنوێژ. (ئە،ک،ل، ٦٦)

وادیارە ئیشی چاک قەت لەتۆوە ناوشێتەوە،

ئەگینا

چۆن بەمئاسانی یەلەداخستنی قوتابخانەیەک ئەدوێیت.

(خ، ئا، ل ،٢٨)

لەمهەردووڕستانەی سەرەوەدا لەهەرڕستەیەکدا دوو موبتەدا هەیە: لەڕستەی یەکەمدا موبتەداکان وشەکانی "تۆ،ئەمن، نەتۆ" موبتەدان وەلەهی دووەمدا وشەی "ئیشی چاک"و راناوی لکاوی کەسی دووەمی تاک، کەلەفرمانی " ئەدوێیت" دا دیارە،

ئامرازی پەیوەستداری"وە"....

"وە" ئامرازێکی پەیوەستدارەولەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا بەرچاو دەکەوێ. بۆنموونە:

ئەمەیەکەمین جاربوو، کەحاجی برایمم،ئەدی،

وه

دواجارم بوو، کەهێلکەم لەدا پیرەئا یشێ کڕی.

(ئەـ کـ لـ ٨٦)

کابرا شێتۆکەیە، بەساویلکەیی ئەم کردەوانە ئەکـاو، هیچیشی لەبارانی یە،

وه

ناتوانێ کارلەخەڵکی بکا (ئەـ کـ لـ ٥)

ئەڵلاّ بەرەکەت یاخوا هەموورۆژی کوێخاکەریمکوڕی بێ،

وه

کوێخارەحیمیش کچ. (ئەـ کـ لـ ٢٩)

کوێخاکەریم بریاری لەسەرهەمووشتێک ئەدا،

وه

هەمین وئەستیش وەکودووخوشکی ژنی ئەمدووبرایە تێکەڵی هیچ کەین وبەینێک نەئەبوون. (ئەـ ک لـ ٣٠)

ئامرازی پەیوەستداری ئێستا :

ئەمەیان هێجگار زۆر کەمبەکار هاتووە لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا، سەرەتای واتای کاتیش دەگەیەنێ

بۆنموونە :

ئەومام قیتەلەسەرەتادا چەند رقی لەمنالەبوو ،

ئێستا

سەدوو بگرەهەزار ئەوەندەش خۆشی ئەوێ.

(ک ـ ژ ـ ت ـ ل ـ ٩٥)

رستەی لێکدراوی پەیوەستدار ، جاری واهەیە دروست دەبێ بەبێ هەبوونی ئامرازی پەیوەستدار لێرەدا تەنها بەکۆما (فاریزە)"، "بەیەکەوەدەبەسترێنەوە . بۆنموونە :

قسەی کورت درێژ مەکە ،

رێگەی نزیک دوور مەکە ،پەند ـ کەریم ـ ل ـ ١٠٨)

ئەمجۆرە رستانە دەبن یەک موبتەدابن ودووموبتەدایی بن بۆنموونە :

ئەچمەشارێ کەس نەمناسێ

خۆم هەڵئەکێشم پڕ بەکراسێ.

(پەند ـ کەریم ،ل،٤٣)

لەمرستەیەدا فاعیل راناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاکە "م" کەبەفرمانی "ئەچم"و "هەڵئەکێشم"ەوەلکاوە .

باران ببارێ ئاشم ئەگەڕێ

باران نەبارێ جووتم ئەگەڕێ

(پەند کەریم - ل - ٤٩)

لەم رستەیە دا دوو موبتەدا هەیە ، موبتەدای رستەی یەکەم و وشەی " ئاشن " ە و هی دووەم ووشەی "جوٚت " ە ٠

فرمانی رستەکان بە زوٚری لە یەك کاتدا دەبن چ هەردووکیان لە کاتی ئێستا دەبن یا لە کاتی رابردوو ٠ بوٚ نموونە :

بەخاڵوٚ هات بەلامەوە

بوو بەمژدیها دای بەپامەوە

(پەند : کەریم - ل - ٥٤)

فرمانی رستەی یەکەم " هات " کاتی رابردووە و فرمانی دووەم " دا " کاتی رابردووە

دوٚست ئەوەیە ئەمگریەنێ

دوژمن ئەوەیە ئەمکەنێنێ

(پەند ، کەریم)

هەر دوو فرمانەکان لە کاتی ئێستا دان وەك " ئەمگریەنێ " و " ئەمکەنێنێ " ٠

بەشی چوارەم

"ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر"

لەم بەشەدا ،کەبەشی چوارەمی کارەکەیە باسی زاراوەی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر وجۆرەکانی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر دەکەین.

١ـ"زاراوەی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر"

زاراوەی گەیەنەر لەبەشی "گەیەن" وئامرازی "ەر" پێکهاتووە. ئەمەلە رووی دروستبوونەوە وایە. لەلایەن رێزمانووسانی کوردەوەئەم زاراوەیە بەکارنەهاتووە. لەلای ماموستا حەسەن ئەحمەد حەسەنەوە.... بەکارهاتووە ماموستای بەرێز ئامرازەکان بەئامراز ناونابات ، بەڵکوو ناویان بەرانا و دەبات هەرچەندە رانا ونین وئامرازن....،

بەڵام ئێمەوا بەباش دەزانین ،کەزاراوەی "گەیەنەر" بەکار بهێنین ،چونکە ئەمزاراوەیە لەهەموزاراوە بەکارهاتووەکانی تر جێگیرترە. ئەمزاراوەیە لەچاوگی "گەیاندن"ەوەهاتووە .بەمەبەستی گەیاندنی شتێک بەشتێکی ـ ترەوە ، وەک گەیاندنی رستەیەک بەرستەیەکی تریان بەواتایەکی تر وەک گەیاندنی رستەی شوێن کەوتووبەرستەی

سەرەکی لەنێو ڕستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخوازدا .

٢ـ " جۆرەکانی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر "

لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا ئامرازی گەیەنەرچەند جۆرێکی هەیە ، ئەمانەش وەک هێنەکانی خوارەوەن:

" کە ، بۆئەوەی، کەچی ،تا ، چونکە ، ئەگەر ،بۆیە ،".

ئامرازی گەیەنەری " کە "،

ئامرازی گەیەنەوی(کە) لەرووی ئێتمۆلۆزیەوە دەگەرێتەوە سەر بناغەی پرسیاردا ری "کا "،" کێ = " ی فارسی کۆن . لەراستیدا ئەمئامرازە دەگەرێتەوەسەر فۆڕمی راناوی خۆیی حاڵەتی کراو "مەفعوولی"ی "کەهیە" کەلەئاڤێستادا ، "کەهیا " دەگرێتەوە، هەرئەویشە ، کەزۆر بەباشی بەکار دەهێنرێت . هەروا دەگەڕێتەوەسەربناغەی بنجی راناوی نادیاری "کەشجی"، " هەرکەس"" کەسێک". ئەمانەی، کە لێکۆڵینەوە دەکەن، گەیشتوونەتە ئەوە ، کەئەم ئامرازە لەزمانی فارسی کۆندا وەکوو راناوی کەسی بووەوبەکاریان دەبرد بەناوی "نوقام" ئەمەش وەک دەربڕینێکی بچووککراو بەخشە دەکەوێتە پێشی بۆتەواوکردنی واتاکەی وفراوان

کردنەوەی. لەفارسی کۆندا "کە" وەک راناوی نسبەتدا ربەکار نەهاتووە، بەڵام هەر لای زانایانی زمان دیار دەکەوێ کەئەمئامرازە پرسیارەنادیارەونەناسراوە، کەفۆرمی "کا، کێ"ی هەبووە ووردەووردە لەزمانی فارسیدا لەگەڵ "کو" بەکارهاتووەو بەفراوانی بەدیارکەوتووە. لەرووی سینتاکسیەوە وەک وشەی پرسیارو ئامرازی گەیەنەری رستەکان بەیەکەوە بەکاردێت،ئەموشانەبۆ دروستکردنی فۆرمی رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز زۆر بەکارهاتن، کە دەیانتوانی جۆرەها رستەی شوێن کەوتووبگەیەننە رستەی سەرەکی، وشەی "کێ" دەتوانرێ بەکاربهێنرێت وەک راناوی پرسیارونسبەتدار "کێ" دەکەوێتە دوای ناوی گیانداروبێ گیان.

وشەکانی " کا،کو" بەفراوانی وەک ئامرازی گەیەنەر بەکار دەهاتن ئەموشانەووردەووردە بەپێی رۆژگار واتای وشەیی خۆیان ون کرد.

لەکاتێکی زووی زمانی فارسی نوێدا دەوری راناوی، نسبەتدار "کی" وئامرازی " کا،کو" دێتەپێشەوە،لەسەرەتاوە

لەرۆڵی ئامرازی " کی" دەوری دەگێرا ، کەهەر وەکوو ئامرازی گشتی وەستاومایەوەو وەک راناوی نسبەتدار بەکارهات لەگەڵ ئەوەشدا لەزمانی دانیشتوانی ئەسفەهان هەر وەک م، بەخەر لەکتێبەکەیدا (سبک شناسی یاتاریخ تطور نثرفارسی (سدملی) (آ) تهران ١٣٣١ل، ٢٠٧ (محمدتقی بهار ـ ملک الشعراء) دەڵێت ، کەتائێستا ئامرازی گەیەنەر "کو" .... ماوەتەوە هەروا لەهەندێ سەرچاوەکانی تازەدا لەگدڵ "کێ" "کو"ش بەکاردێت . هەروەها بەهار دەڵێت بوونی " کی " بە " کە " دەگەڕێتەوە سەدەی (٩)ی کۆچی یانزیکی سەدەی نۆیەم، هەروا هەرلەمسەدەیە " کی" ماوەتەوە ، بۆیە بەکارهێنانی وەک پرسیار ولەگەل ئەودا "کاە"بەکاردێت بەکارهێنانێکی لابەلای،وە بەتایبەتی لەزارگۆنەدا ، هەروەها بەهاری بەرێز دەڵێت ،کە " کە " لەکۆندا هەمیسان بەواتای "هرکس" " هەر کەس" بەکارهاتووە ، بۆنموونە :

خدارا نداْ نست وطاعت نکرد

کەبربخت وروزی قناعت نکرد

هەمان دێربە "هرکس" واتاکەی ناگۆڕی بۆنموونە :

خدا را ندا نست وطاعت نکرد

هرکس بربخت وروزی قناعت نکرد " دانەر "

لەبەرهەمی کلاسیکی دا ئامرازی "کە" وەک "کجا" دەتوانرێ بەکاربهێنرێت . گەلێ جار لەبەرهەمی ئێستاشدا بەکاردێت دەشتوانرێ وەک ئامرازی گەیەنەری بەکاربێت بەتایبەتی لەزمانی فارسیدا . بۆنموونە :

یکی خوب چهره پرستندە دید

کجا نام او بود گُرد آفرید (فردوسی شاهنامە)

ئامرازی "کە" لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیشدا هەیە و وەک ئامرازی "گەیەنەر"بەکاردێت ـ ئەمئامرازە لەم زمانەدا هێجگار باو وبلاوەوبەکارهاتووەبۆنموونە :

.... کەچی ئێستا دوای چارەکەسەعاتێک ،دوای هێندەی، کە

تەنها بگاتە خەستەخانەوبێتەوە ،وەک پەیکەرێک لەبەر دەممدا ئەچەقێ، ئەلێ:ـ مرد... (ک ـ ژ ـ ت ـ ل ـ ۴۷)

ئامرازی "کە"ی گەیەنەر دەتوانێ جۆرەها رستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتە رستەی سەرەکی لەنێو رستەی لێکدراوی

شوێن کەوتووخوازدا ،وەک رستە شوێن کەوتووەکانی:موبتەدایی خەبەری ، بەرکاری،کاتی، دیارخەری، ئامانجی ومەرجی و روون کەرەوەیی .....،

١- ئامرازی "کە" رستەی شوێن کەوتووی موبتەدایی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی :

دیارە،

کە

دەوران ئەبلە پەرستە

هۆشیا رودا ناڕووی لەنووشوستە . (پەند- کەریم- ل ٨٤)

لەم رستەلێکدراوە شوێن کەوتووخوازەدا ئامرازی " کە " رستەی " دەوران ئەبلە پەرستە "ی گەیاندۆتە رستەی سەرەکی، کەرستەیەکی شوێن کەوتووی موبتەدایە :

٢- ئامرازی گەیەنەر "کە" رستەی شوێن کەوتووی خەبەری دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی:

بەخێر نۆزدەسالت تەمەنەو هێشتا بەوەت نەزانیوە ،

کە

چای شیرین مانای خۆشەویستی یە(ک،ژ ،ت،ل، ٧٩)

هەستی بەوەکرد،

کە

پێویستە قسەیەک بکات. (خ، ئا، ل، ٢٠)

من خۆم بەوە ئەزانم،

کە

ئاوەها ملت ئەشکێنم بۆ خوارەوەو دۆزەخت نیشان

ئەدەم. (ک،ژ، ت، ل، ٨).

لەم هەرسێ رستانەدا رستەکانی (چای شیرین مانای خۆشەویستی یە، پێویستە قسەیەک بکات، ئەوەها ملت ئەشکێنم بۆخوارەوەو دۆزەخت نیشان ئەدەم) رستەی شوێن کەوتووی خەبەرین وبەیارمەتی ئامرازی "کە"ی گەیەنەر گەیشتوونەتە رستە سەرەکیەکان.

٣- ئامرازی "کە" رستەی شوێن کەوتووی بەرکاری دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی:

ئەوساتە بڕوای هێنا،

کە

ئەگەر برا لەپشت برا بێ، ئەوەخوشکییش بۆ،

رۆژی خۆی لەبرا زۆرترە (خ،ئا ،ل،٦،).

ئێستەش ئەبینم ،

کە

ئەوعەهدەی لەبیربردۆتەوە

ئەوگرەی بۆمن لەدڵیا بووهەمووی نیشتۆتەوە ،

(پەند ،کەریم ،ل،٤٩)

هەوڵم ئەدا تێی بگەیەنم ،

کە

تەنها بۆمەشق کردن ئەچین

(ک، ژ ، ت ، ل ، ٦٩)

لەمسێ رستەلێکدراوە شوێن کەوتووخوازانەدا رستەکانی (ئەگەر برا لەپشت برا بێ، ئەوە خوشکیش بۆروژی خۆی لەبرا زۆرترە ،ئەوعەهدەی لەبیربردۆتەوە ، تەنها بۆمەشق کردن ئەچین)رستەی شوێن کەوتووی بەرکارین وەڵاملەسەرپرسیاری چی؟دەدەنەوە بەیارمەتی ئامرازی "کە"ی گەیەنەر گەیشتوونەتە رستەی سەرەکی.

٤ـ ئامرازی "کە" رستەی شوێن کەوتووی کاتی دەگەیەنێتە

رستەی سەرەکی.

کە

خەزاڵ لەدایک بوو، هێشتا کاوڕسەرنەبڕا بوو

کە

تەزووی ئازاری ئەشکی

بەباوێشکی ....

ئەچێتەوەدۆخی جاران

وەک نەبای دیبێ ونەباران. (پەند ،کەریم ،ل، ۴۶)

لەبەر ئەوە زۆرجار،

کە

چاخانەکەی چۆڵ ئەبوو. ئەها تەلام.

(ک،ژ، ت، ل، ۵۸)

لەمسێ رستە لێکدراوە شوێن کەوتوو خوازانەدا رستەکانی (خەزاڵ لەدایک بوو، تەزووی ئازاری ئەشکی بەباوێشکی...، چاخانەکە چۆڵ ئەبوو)رستەی شوێن کەوتووی کاتین و وەڵام لە سەرپرسیاری "کەی؟" دەدەنەوە وبەیارمەتی ئامرازی "کە" گەیشتوونەتە رستەی سەرەکی.

٥ـ ئامرازی "كه" رستەی شوێن كەوتووی دیارخەریدەگەیەنێتە رستەی سەرەكی:

تا دوێنێش لەشەرموتەریقی یا ئارامم لەبەر ئەبڕاو

جێگەم بەخۆمنەئەگرت، كەچی بێ ئارامی ئەڕۆم، ئەنجامی

ئەوئەفسانا وی یەیە،

كە

گیان وهۆشمی هێنا وەتەجۆش وخرۆش

(ك، ژ، ت ،ل،٧٦)

بەردێك ،

كە

نەزان بیخاتەناوئاو

دەرنایە بەسەد عاقلێ بەناو . (پەند،كەریم،ل،٥٥)

لێرەشدا رستەكانی "گیان وهۆشمی هێنا وەتە جۆش وخرۆش ، نەزان بیخاتە ناوئاو)رستەی شوێن كەوتووی دیارخەرین و ،وەلام لەسەرپرسیاری (كامە؟) دەدەنەوەو بەیارمەتی ئامرازی "كە" گەیشتوونەتە رستەی سەرەكی....،

٦ـ ئامرازی "كە" رستەی شوێن كەوتووی ئامانجی دەگەیەنێتە

رستەی سەرەکی.

تەنها ئەموتەیەبەس بوو بۆئەوەی

کە

ئافتاولەوپەڕی مەبەستمتێ بگات .

(ک، ژ، ت، ل ۸۲)

بەزگی برسی وبەزگی تێرین

لێمان ناگەڕێن،

کە

خۆش رابوێرین . (پەندکەریم)

لێرەشدا رستەکانی (ئافتاولەوپەڕی مەبەستم تێ بگات ، خۆش رابوێرین)رستەی شوێن کەوتووی ئامانجین.

٧- ئامرازی "کە" رستەی شوێن کەوتووی مەرجی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی.

هەرشوێنی،

کە

ئاو گرتی ئاوایە

دێمەکارکێلان رەنجی بەبایە (پەندکەریم .ل،٤٣)

کــه

پشیلــەی ڕا وکەر لەما ڵانــەما

مشک ئەکەوێتەنلیلی وسەمـا   (پەندکەریم.ل،٦١)

کــه

دوژمنت کــەوت.

تۆپێی پیا مــەنــێ

زەبوون کوژمەبەلای خوالا مەنێ   (پەند،کەریم،ل،٥٩)

لێرەدا ڕستەکانی "ئاوگرتی وایە، پشیلەی ڕاوکــەرلـــە ماڵانەما ،دوژمنت کەوت) ڕستەی شوێن کەوتووی مەرجین وبــە یارمەتی ئامرازی گەیەنەر" کە" گەیشتوونەتەرستەی سەرەکی ئامرازی گەیەنەری "کە"ی ئێرە جێگای ئامرازی گــەیــەنــەر "ئەگەر"ی گرتۆتەوە،

١ــ ئامرازی "کە" ڕستەی شوێن کەوتووی ڕوون کــەرەوەیــی دەگەیەنێتە ڕستــەی ســەرەکــی.

وامئــەهات بــەبیرا ،

کــه

ئیتــرلەسەیرکردنی تێرنەبم. (ک،ژ،ت، ل،٨١)

خۆ دەروونیشم جۆشێکی وەهای سەندبوو ،

کە

ئەت ووت (ئاگری نەورۆزی)تیا کراوەتەوە

(ک،ژ ، ت ، ل، ٨١)

ئەمڕۆ وا هەست بەخۆم ئەکەم ،

کە

هێزێکی ئەفسانا وی لەناخی دڵ ودەروونما رەگی داکوتاوەو

ئارامی لەبەربڕیووم. (ک ،ژ ، ت ، ل، ٧٥)

لەم رستەلێکدراوانەدا رستەکانی (ئیترلەسەیرکردنی تێرنەبم، ئەت ووت ئاگری نەورۆزی تیا کراوەتەوە ،هێزێکی ئەفسانا وی لەناخی دڵ ودەروونما رەگی داکوتاوە وئارامی لەبەر بڕیوم). رستەی شوێن کەوتووی روونکەرەوەیین وبە یارمەتی ئامرازی "کە" گەیشتوونەتە رستەی سەرەکی.

٢- ئامرازی گەیەنەر "بۆئەوەی":

ئامرازی" بۆئەوەی" یەکێکەلەئامرازەگەیەندرەکان ، کە دەتوانێ رستەی شوێن کەوتووی بگەیەنێتەرستەی سەرەکی بۆنموونە :

کاکە سووروعەیشان پێ یەکیان کردبەدوو،

بۆئـــەوەی

دوانەکەون (ئە،ک،ل،٢٩)

لەمرستەیەدا ئامرازی "بۆئەوەی" توانیویەتی رستــەی شوێن کەوتوو،" دوانەکەون" بگەیەنێتەرستەی سەرەکی کاکە سووروعەیشان پێ یەکیان کردبە دوو) لەرستەی لێکــــدراوە شوێن کەوتوو خــوازەکــەدا .

ئامرازی (بۆئەوەی)ی گەیەنەر واتای (تا،تاوەکوو،هەتاکوو)ش دەگەیەنێ .بۆنموونە:

بەراستی زۆربە پەرۆش بووم،

بۆئــەوەی

ئەوپیاوەببینم. (خ، ئا، ل ٤٠)

لەمرستەیەدا دەتوانین لەبریتی "بۆئەوەی"ئامرازەکانی (تا، تاوەکوو،هەتاکوو) دابنێین بێ ئەوەی واتــاکـــەی بگــۆڕێ، بۆنموونە:

بەراستی زۆر بەپەرۆش بووم،

تـــا

ئەوپیاوە ببینم.

بەراستی زۆربەپەرۆش بووم،

تاوەکوو

ئەوپیاوەببینم.

بەراستی زۆر بەپەپەرۆش بووم،

هەتاکوو

ئەوپیاوەببینم.

ئەورستەیەی کەئامرازی "بۆئەوەی"ی گەیەنەر دەگەیەنێتە، رستەی سەرەکی، شوێن کەوتووی ئانجی یە. بۆنموونە:

هەندێکیان چووبوونەسەرپەرژینی قوتابخانەکەی ئێمە و باخچەکەی یانەی فەرمانبەران،

بۆئەوەی

بەباشی چاویان بەخاوەن شکۆبکەوێ

(ئە، ک، ل ٥٦)

رستەی (بەباشی چاویان بەخاوەن شکۆ بکەوێ)رستەیەکی شوێن کەوتووی ئانجیە. رستەی شوێن کەوتووی ئانجی لە زمانی کوردیدا زۆرن. بۆنموونە:

ئیستگەی بێ تەلی لەندەن وبەرلین بوو بوونە نەزرگای

ئەوخەڵکە، بۆئەوەی

گوێ لەهەوالّی جەنگ بگرن. (ئە،ک)

لەمجۆرەرستەلێکدراوە شوێن کەوتووخوازانەدا فرمانی

رستەی شوێن کەوتوو ناتوانێ لەیەک کاتدابن ،بەڵکووهەردەم

لەکاتی جیاجیادەبن. بۆنموونە:

ناوەناوەبۆمەشق کردن شەیپوورلێ ئەدرا ،

بۆئەرەی

خەڵکەکە دوکان وبازار دابخەن وخۆیان لەنزیکترین

جێگەی خۆشاردنەوەدا بشارنەوە.

فرمانی (لێ ئەدرا) لەسیغەی مەجهول ـ شاراوە ـ دایە

بەلاّم فرمانەکانی (دابخەن، بشارنەوە) لەسیغەی فرمانی

مەنسووب دان.

ئامرازی گەیەنەر" بۆئەوەی "دەتوانێ بکەوێتەپێشەوەی

رستەوناوەڕاستی رستە. بەلاّم بەزۆری دەکەوێتەناوەوەی،

رستە. بۆنموونە:

گەلێ کەس هەتائەوانەی رێگاشیان بەبەردەرگای سەدرادا

نەبوو پیاسەیەکی ئەو ناوەیان ئەکرد،

بۆئەوەی

سەروسوراخێکی ئەڵەمان کوردی بزانن . (ئە،ک،ل ٦)

لەم‌رستەیەدا ئامرازکەوتۆتە ناوەوەی رستەهەروادەشتوانیٚ بکەوێتەپێشەوەی. بۆنموونە :

بۆئەوەی

دەرگای گفتوگۆی والا بکەمەوە،

هیچم‌نەدۆزیەوە . (خ،ئا ،ل،٢٨)

ئامرازی گەیەنەری "کەچی"

ئەم‌ئامرازەش‌لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا دەتوانیٚ رستەی شوێن کەوتووبگەیەنێتەرستەی سەرەکی .بۆنموونە :

بەشەووبەرۆژ لەژێر رەهێڵەی بەفروباران لەژێرقرچەی هەتاوا توانا بنێژە، هێزبڕێژە،

کەچی

هەمووی بۆئاغا بێت . (خ، ئا ، ل ، ٤٤)

لەم‌رستەلێکدراوەشوێن کەوتوو خوازەدا ئامرازی"کەچی" توانیویەتی رستەی شوێن کەوتوو (هەمووی بۆئاغا بێت)

بگەینێتەرستەی سەرەکی . بەمجۆرە رستەشوێن کەوتووانە دەوترێت رستەی شوێن کەوتووی ناچارەیی . بۆنموونە :

لەمسەرباسی خێزانەکەمم لەمێشکمدوور ئەخستەوە ،

کەچی

لەوسەربەبێ ئەوەی بەخۆم بزانم پیایا ئەچوومەوە .

(ک، ژ ، ت ، ل، ٧٠)

لەمرستەیەدا رستەی (لەوسەربەبێ ئەوەی بەخۆمبزانم پیایا ئەچوومەوە) رستەیەکی شوێن کەوتووی ناچارەیی یە .

فرمانی خەبەری هەردوورستەکان لەمجۆرەرستانەدا دەتوانن لەیەک کاتدابن یا لەکاتی لێک جیا ،بۆنموونە :

تەنها بۆنان خواردن ئەهاتمەدەرەوە ،

ئاخری هەرتووشیش ئەبووم .

لەمرستەیەدا فرمانی خەبەری رستەی سەرەکی فرمانی " ئەهاتمە"یەو فرمانی خەبەری رستەی شوێن کەوتووفرمانی "ئەبووم"ە هەردووکیان لەکاتی رابردووی بەردەوامن .

فرمانەکان دەتوانن لەکاتی ئێستادابن. بۆنموونە :

بەقورم گرتتا ئیبلیس وجنۆکەکانیش بەرەمەزان خۆیان

ئەشارنەوە ،

کەچی

ئێوەبەناخێرتان وا زنا هێنن. (خ،ئا ،ل،٥٦).

لای ئێمەکردنەوەی قوتابخانەیەک چەندگرانە ،

کەچی

داخستنی چەندئاسانە ،بەراستی ئەمەنەگبەتی یە .

(خ، ئا ، ل، ٢٩)

هەروا دەبێت فرمانەکان لەکاتی جیابن .بۆنموونە :

ئەوفەرموویەتی خڕنی یە ،

کەچی

ئێمەئەڵێین خڕە . (خ،ئا ، ل، ١٩)

فرمانی رستەی سەرەکی لەکاتی رابردوودایە ،بەڵام فرمانی رستەی شوێن کەوتوو لەکاتی ئێستادایە . شوێن ئامرازی گەیەنەر " کەچی" لەرستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا ، هەر ناوەراستی رستەکانەو دەکەوێتەنێوان رستەی شوێن کەوتوو وسەرەکی . بۆنموونە :

خوا عەیبی بزنی خستووەتەروو ،

کــەچــی

کـــلاوی کردووەبۆبەرو .

ئەبێ دەست ماچ کەن، کەلەدێ یەکی وەها دووردا قوتا بخانە کـراوەتـــەوە ، کـــەچـــی

هەربا وکەومنا لەکەی نا نێری،هەربا وکێکی ترەبەهـــــا نــــــە ئـــەدۆزیتەوەو کوڕەکەیدەرئــەهێنی. (خ،ئا ، ل، ٢٧)

پەلامارم دا یەکەمێکی بکـوتم،

کــەچـــی

ئەو شەینانە وەک کەروێشکێک لەژێر چنگما قەڵەمبـازی داو، بۆی دەرچــوو. (ک، ژ ،ت ،ل، ٩٤).

هەموو رۆژێک ئەمکردەوەیەم لەئافتاوئـــەدی،

کـــەچـــی

جارێک سەرنجم بوئەوە نەچوو ،لەخۆمبپرسم: " ئەدی ئــــەمـــــە بۆچی ویانی چی" .

ئامرازی گەیەنەر "تـــــا " :

"تا " ئامرازێکی گەیەنەرە لەزمانی ئەدەبی ئیمــــــڕۆی کوردیدا ، دەتوانێ رستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتە رستـــــەی

سەرەکی لەناورستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخوازدا .ئەم ئامرازەلەرووی واتاوە دووجۆرە یەکێکیان واتای ئامانج دەدات ،بەمەوە رستەی شوێن کەوتووی ئامانجی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی .... ئەوی تریان واتای پێوان وئەندازە و ماوەپێشان دەدات ، بەمەشەوە رستەی شوین کەوتووی ئەندازە وپێوان وماوەدەگەیەنێتە رستەی سەرەکی لەهەردووجۆرەکانیشدا سێ فۆرمی هەیە لەرووی دروست بوونەوە . وەک : تا ، هەتا ، هەتاکوو. نموونەی بۆئەوەی ،کەئەمئامرازە رستەی شوێن کەوتوو دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی زۆرن . بۆنموونە :

مێمکە هۆلێ ی کەڵبە لەدەم
لاشەی مێردی توڕدایەچەم
بۆدۆستی نمەک بەحەرام
تا
هەردووبگەن بەمەرام (ک، ژ ، ت ،ل، ٨٨)

لێرەدا رستەی " هەردووبگەن بەمەرام " رستەیەکی شوێن کەوتووەوبەیارمەتی ئامرازی "تا " گەیشتووتەرستەی سەرەکی ، ئەورستەیەی، کەئامرازی ناوبراو دەگەیەنێتە

رستەی سەرەکی پێی دەوترێ رستەی شوێن کەوتووی ئامانجی بۆنموونە :

کەوتەخۆگۆڕین،

تا

مسەجەلەکەبەرێت بۆلای وەستا . (خ،ئا ،ل، ۹۱)

رستەی(مسجەلەکەبەرێت بۆوەستا)رستەیەکی ئامانجی یە .

ئەمویست منالم هەبێت، هەتا بەشیری ئەمبڕوا یەپەروەردە-

یان کەم،

تا

ئەوەی لەمن قەوما لەوان نەقەومێتەوە . (خ،ئا ،ک ،۴۲)

ئامرازی "تا " هەرناتوانێ بەس رستەی شوێن کەوتووی ئامانجی بگەیەنێتە رستەی سەرەکی، بەلکوو دەتوانێ رستەی شوێن کەوتووی ماوەش بگەیەنێتە رستەی سەرەکی .بۆنموونە :

منیان خستەنێوان خۆیانەوە هەریەکەیان دەستێکیگرتبووم بەناوبازار تێئەپەڕین،

تا

لەکەبابخانەکەی وەستا شەریف نزیک بووینەوە . (ئە ،ک،ل،۲۴)

رستەی (لەکەبا بخا نەکەی وەستا شەریف نزیک بوویــــنــەوە) رستەیەکی شوێنکەوتووی ماوەیەو ماوەپێشان دەدات. هەروا دەتوانێ رستەی شوێن کەوتووی ئەندازەش بگەیەنێتە رستەی سەرەکی، بۆنموونە:

قەدری مانگ نیە،

تا

نەگاتەشەو

گەرما ئاوی سارد ئەخاتەبرەو

گەلێ جار لەگەڵ ئەم ئامرازەدا پیتی (هە)دێت ودەکەوێتە پێشەوەی. بەمەوە فۆرمی نوێ ی تا دروست دەبێ ودەبێتە "هەتا" هەربەهەمان ئەرک و وەزیفە. بۆنموونە:

وەستا،

هەتا

کەمێک پشووبدات. (خ،ئا ، ک ، ٤١)

پێم مەڵێن ریشت وەک خوری خاوە،

کوێر،

هەتا

دەمرێ بەهیوای چاوە . (پەند، کەریم،ل، ١١٥)

بەپەنجەرەکەوە وەکوو پێوەی نووسابێ ووشک بوو ،

هەتا

ئێوارەیەکی درەنگ لەجێگای خۆی نەجوڵا. (خ،ئا ،ل،٥١)

سوار ،

هەتا

نەگلێ نابێ بەسوار

برنج نەکوترێ ناچێتەبازار (پەند،کەریم،ل، ٩٨).

لەمرستەیەدا دەبوایە ئامرازی "هەتا" بکەوتایەپێش وشەی "سوار" بەمەوە ئامرازی "هەتا" دەتوانێ بکەوێتە پێشەوەش بەلام ئەمحالەتەلەزمانی ئەدەبیدا زۆرکەم بەرچاو دەکەوێ چونکە بەزۆری هەردەکەوێتەناوەوە .نموونەبۆ "تا"کەفۆرمی "هەتا" یە :

بۆمبایەکی ئاگراوی وائەتەقێنم

کەس نەمێنێت ،

تا

ناوجەرگەی ئەرز ئەسووتێنم

لەگەڵ ئەوەش ترسنۆکن قورسن بێ هێزن

بەڵام هەرگیزشەلم ،کوێرم ،دەست نا پا رێزن ،(پەندکەریم ،ک، ١٠۴)

جا ری وا هەیە ، .. "تا "دووئا مرا زی تروەردەگرێ وەک "هە ،

کە " دەکەوێتە پێشەوە " کو " کەدەکەوێتە دوا وەی بەمەوە

(هە + تا +کو) هەتا کو دروست دەبێ . بۆنموونە :

گا مەڕە چەپۆک گا پا ڵ پێوەنا ن

هەتا کووئیشیا ن لەئیش ترا زا ن .(پەند ،کەریم ،ل، ١١١)

ئا مرا زی گەیەنەر " چونکە ":

ئا مرا زی "چونکە"ش بەکێکە لەئا مرا زەکا نی گەیەنەر ،کە

دەتوا نێ رستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتەرستەی سەرەکی.

بۆنموونە :

زوا نی خۆت بگرە دەخیلە لەو وشا نەی وا حەقە

چونکە

مەشهورە ،کەحەق لای بێ تەمیز ،تا ڵ وڕەقە (پەندکەریم ل، ١٠٨)

ئەورستا نەی کەشوێن کەوتوون وبەیا رمەتی ئا مرا زی

گەیەنەر "چونکە" دەگەیەنەرستەی سەرەکی لەنێورستەی

لێکدرا وی شوێن کەوتوو خوا زدا پێیا ن دەوترێت رستەی

شوێن کەوتووی هوێی . بۆنموونە :

ئەزانن بۆدەبێتەدز ، هەژار وبێکەس وبرسی؟لە بۆ

تێربوونی زگ

چونکە

زگی برسی چنا پرسی .(پەند،کەریم،ل ، ٩٥)

نێرومێ هەردوو بەجووتە بۆوەتەن هەوڵێ نەدەن

دوورە دەرچوونی لەدیلی، مەل بەباڵێ نافڕێ

هەولی راستی هەردوولا ئامانجی میللەت سەرئەخا

چونکە

مەعلوومە بەیەک دەس چەپلەقەت لێ نادرێ

ئامرازی "چونکە" لەناورستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو

خوازدا هەردەم جێگای ناوەراست دەگرێ ،یانی دەکەوێتە

نێوانی رستەی سەرەکی ورستەی شوێن کەوتوو . بۆنموونە :

لەمچەندمانگەی دوایی یەدا ئەوەی بەدەگمەن بۆهەڵئەکە-

وت، چونکە

لەوماوەیەدا رۆژانێکی ئەوتۆی بەسەر بردبوو ، کەیا هەر

هیچی دەس نەئەکەوت ، وەیا لەسێ چوار پەنجایی تێ پەڕی

نەئەكرد. (ك ، ژ،ت ،ل ، ٦١)

بەڵامهەندی جار دەتوانێ بكەوێتەپێشەوەی رستە ، بە تایبەتی لەو حاڵەتەی ، كە رستەكە لەپارچەیەكی شیعر بوو نەك پەخشان لەبەر پێداویستی یاسای شیعر. بۆنموونە :

چونكە

خوا راستەو راستی خۆش ئەوێ

داری راست بەلای چەوتا نانەوێ. (پەند ،كەریم ،ل،٧٤)

فرمانی خەبەری هەردوو رستەكان رستەی سەرەكی ورستەی شوێن كەوتوو بەزۆری لەیەك كاتدا دەبن ، كاتەكەش بەزۆری لەرابردوو دەبێ ، بۆنموونە :

ساڵێ جارێك چاووم پێیان نەئەكەوت ،

چونكە

دەربەدەرووهەڵاتووبوون.

فرمانی یەكەم لەكاتی رابردووی بەردەوامی نەفیدایە بەڵام فرمانی دووەم لەكاتی رابردووی دووردایە .بۆنموونە :

دوێنێ شەو تا درەنگ وەختێك خەونەچووەچاووم .

چونكە

زۆر بەپەرۆشەوە چاوەروانی ئەم سبەینێ یەم ئەکرد.

(ک، ژ، ت، ل، ۸۰)

باسی گەردنیش بانەکرێ،

چونکە

ئەگەر بوترێ لەشوشەوئاوی بێ گەردی ئەکرد..

هێشتا کەمە، (خ، ئا، ل، ۳)

لێکوڵینەوەی نموونەکان واپێشانمان ئەدەن، کەهەندێ جار لەبریتی ئامرازی "چونکە" ئامرازی لێکدراوی گەیەنەر "لەبەرئەوەی کە" بەکاردێت بۆنموونە:

ئەوەی راستی بێ، ئەت ووت ئەموتانەم بەچەقۆڵەقورگ دەرئەهێنن! ئەمەش تەنها،

لەبەرئەوەی کە

ئەمەیەکەمجار بووئەمقسانەم هەڵئەدا بەگوێی کچێکدا. (ک، ژ، ت، ل، ۸۲).

گەرهەمان رستە بەئامرازی "چونکە" بنووسین واتاکەی ناگۆڕی بۆنموونە:

ئەوی راستی بێ، ئەت ووت ئەم وتانەم بەچەقۆ لە

قــورِگ دەرئەهێنن ! . ئەمەش تەنــها ،

چونکـــه

ئەمەیەکەمجاربووئەمقسانەمهەڵئەدا بە

گوێ ی کچێکــدا .

نموونەی ترلەســەر "چــونکە"

لای خەڵک وخواو دراوسێ یەکان خۆشەویست بوو ،

چونکە

کاسبێکی پاک ولەخــوا تــرس بوو . (خ،ئا ،ل،٥٧)

ئامرازی گەیەنەر " ئــەگــەر" :

لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا "ئەگەر"یش ئامرازێکی گەیەنەرە ، دەتوانێ رستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتەرستـــــەی سەرەکــی، بــۆنمــوونە :

ئـەگـــەر

پشیلە لەماڵ نەبــێ،

مشکان تلیلیلیانە (پەند ،کەریم ،ل٤٣)

ئەگـــەر

ئەکەویەجوست وجۆی ئــەحواڵ

قسەیا لەشێت ببیەیا مندا ڵ. (پەند ،کەریم ،ل،١٠٨)

ئەو رستەشوێن کەوتووانەی، کەبەئامرازی "ئەگەر"دەگەیەنر ـ ێتە رستەی سەر.کی پێیان دەوترێت رستەی شوێن کەوتووی مەرجی. بۆنموونە :

ئەگەر

"توجاری حاجی، پارەبێنە "

مەتاعە نیک وبەد ، دنیا دوکانە .

بەگا ڵتەوگەپێکەوەپێمووت، ئا خۆچا یەکانی ئەمرۆشم وەک رۆژانی تر شیرین ئەبن ؟! بەدەم زەردەخەنەونازکردنێکی دڵ فڕێنەوە ووتی ! تا ،

ئەگەر

وەک جاران رەتیان نەکەیتەوە (ک، ژ،ت،ل،٨٣)

ئامرازی گەیەنەر "ئەگەر" لەزمانی کوردیدا روا ڵەتی تریشی هەیە ،وەک (گەر ،مەگەر)، بۆنموونە :

ژنی بەدژانە

گەر

خۆتی لێدەی ما ڵت وێرانە ،(پەند ،کەریم ،ل،٩٦)

ڕێوی بەفێڵ ناوەستێ،

مەگەر

تەڵەپێ ی بەستێ (ک، ژ، ت، ل، ۷۱)

باشیش نیە ئەم قسانەئەکەم،

ئەگەرچی

لەدڵی خۆشما بێت . (ک، ژ، ت، ل، ۷۱)

بەڵێ کۆڵینەوە لەمسێ ڕستانەی سەرەوە بۆمان دەردەکەوێ کەفۆڕمی "گەر" لەئامرازی گەیەنەر "ئەگەر" هاتووە، بە جیاوازی ئەوەی، کەلە "گەر" پیتەقالبی "ئە" کەوتووەو ماوەتەوە "گەر". لەرستەی دووەمدا ئامرازی "مە"ی ندفی کەوتۆتە پێشەوەی "گەر" وفۆرمی "مەگەر" دروست بووە، لەهی سێیەمدا دەربڕینی یارانای (چی) کەوتۆتە دوای ئامرازی "ئەگەر" وفۆڕمی ئەگەرچی دروستکردووە، هەرسێ حاڵەتەکە لەبریتی "ئەگەر" بەکارهاتوون.

یەکێک لەخاسیەتەکانی ئامرازی گەیەنەر "ئەگەر" ئەوەیە کەهەردەم دەکەوێتە پیشەوەی ڕستە. بۆنموونە:

ئەگەر بمانەوی لەمدنیا ولەودنیا نەبین،

ئەبێ لەیادی نەکەین . (خ، ئا ، ل، ٢٠).

ئەگەر

قەڵەرەش رێ نیشاندەربێ،

ئەبێ گەورەهەردەربەدەربێ

(پەند ،کەریم ،ل، ٤٢)

جاری واهەیە بەتایبەتی لەبەر فۆرمی ئەدەبی یان درێژی رستە ئامرازی گەیەنەر (ئەگەر)دەکەوێتە نێوان رستەی سەرەکی ورستەی شوێن کەوتووی مەرجی ،بۆنموونە :

بەهار بووفەسڵی زستانم ،

ئەگەر

یارملەگەڵ بایە

درۆیە گەر وتیانە بەخونچەیەکی بەهار نایە *

(پەند ،کەریم ،ل،١)

ئامرازی گەیەنەر "ئەگەر" خاسیەتێکی تریشی هەیە ئەوەیە ، کەزۆرجار لەگەڵ فرمانی خەبەری هەردوورستەکان سەرەکی وشوێن کەوتوو ،کە فرمانێکی ئەسڵی یە ، فرمانێکی یارمەتی دەریش دێت . بۆنموونە :

---

* - ئەم شیعرە لە نێو شیعرەکانی مامۆستا هێمن دا دەبینرێ .

ئـــەگـــەر

ئەيـــەوێ پێـی بـكا ،

ئەبـێ بـژی

ئەگـــەر

بما نەوێ لـە مدنـیا ولـەودونـیا نەبیـن،

ئەبێ لـەیا دی نەكەیـن (خ،ئا ،ل،٢٠)

ئـــا مـرا زی گـــەیەنـەر "بـــۆیـــە" :

ئەمئا مرا زە ئا مرا زێكی گەیەنەرەو زۆربەكا ردێت. بـــۆ نمـــوونـــە :

ما مپۆلیس وا دیا ربووگوێی لەدوا قسەكا نی كـوێخـا بـــوو ،

بـــۆیـــە :

ها تەپێشەوەوسڵاوێكی سا ردوسڕی كرد . (خ،ئا ،ل، ٢٧)

ئەمئا مرا زە دەتوا نێ رستەی شوێن كەوتووی تـــەسـلیمـــی بگەیەنێتەرستەی سەرەكی . بۆنموونە :

با لۆرەی بووك وخەسووی گوێ لێ بوو

بـــۆیـــد

كچەكەی نەئەدا بـــەشـوو

کەچی کچ دەستی لەدایکی بەردا

مەیموون زۆرجوان بووئا ولەشی دەردا (پەند،کەریم،ل،١٢٨)

هەتا ئەوکاتە مامۆستای وای ئەزانی ، کەئاغا ئەبێ

قەڵەوێکی ورگ زل بێ،

بۆیە

بەسورپا میەکەوە سەیری ئەمئا غالەرەی کرد.(خ،ئا ،ل،١٧)

ئەمرستەشوێن کەوتووەی ، کەبەیارمەتی ئامرازی "بۆیە"

دەگاتە رستەی سەرەکی لەرستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو

خوازدا ،ئەوخاسیەتەی ، کەفرمانی خەبەری هەردوو رستەکان

شوێن کەوتوو وسەرەکی لەیەک کاتدا دەین یالە کاتی جیا

جیا ، چ هەردووکیان لەکاتی رابردوو دەین یالەکاتی

ئێستا ، وەیالە کاتی ئاڵوگۆر ، وەک یەکێکیان لەکاتی

ئێستا وئەوەی تریان لەکاتی رابردوو ، یان بەپێچەوانە .

بۆنموونە :

لەدوو توێ یا ئەوپەڕی دڵسۆزی خۆشەویستیم روون ،

ئەبۆوەوە ،

بۆیە

ئەویش هەرکەسەری هەڵبڕی وسەرنجی دائیی، دوومەتەکانــی
هێندەی تر سوور هەڵگەڕان ،(ک ،ژ ، ت ، ل، ٨٢)
گومانم نەما ،پێم رائـــەبوێـــرێ،
بـــۆیــە
رووم لێ گرژ کرد(خ،ئا ،ل، ٣٨)
مام پۆلیس وا دیار بوو گوێ ی لەدوا قسەکانی کوێخا بوو،
بـــۆیـــە
هاتەپێشەوەوەسڵاوێکی ساردوسڕی کرد(خ، ئا ، ل، ٢٧)
لەم دوورستانەدا فرمانی خەبەرەکان ،فرمانن لـــەکاتی
رابـــردوودان هـــەروا دەشبێ لەکاتی ئێستادا بن بۆنموونە:
کەسیش بڕوا بەمـــەناکـــا ،
بـــۆیە
باسی نەکرێ باشترە.(خ،ئا ، ل، ٣)
نموونە بۆکاتی لەیەک جیا زۆرن، وەک :
هەوراز بڕین بۆپیا دەیەکی رانەهاتە کارێکی ستەمە،
بـــۆیـــە
لەهیلاکیـــا لەپەل وپۆ کەوتبووم. (خ،ئا ،ل، ٣٧).

فرمانی خەبەری رستەی سەرەکی فرمانی اکاوە لەکاتی ئێستادا "ە" ،کەبەوشەی "ستەم" لکاوە ،بەلاّم فرمانی خەبەری رستەی شوێن کەونووفرمانێکی کاتی رابردووی دوورە "کەوتبووم".

دەبێت فرمانی یەکەم رابردوو بێت وفرمانی دووەم لە کاتی ئێستادا بێت، بۆنموونە:

وادیاربوو ، مامەسەعەتاقەتی لەبێ دەنگی ودالغەلیدان چووبوو ،

بۆیە

ئەیویست بەهەربیانوویەکەوە بێت دەرگای قسەکردن بخاتە سەرپشت ،(خ،ئا ،ل، ٥٦).

ئەنجام

١ـزۆرلە رێزمان نووسانی کوردوغەیری کورد لەکتێبە رێزمانیەکانیاندا شت وبابەتی بەنرخیان لەبارەی ئامراز بەگشتی وئامرازی سینتاکس نووسووە ، لەگەل ئەوەشنووسینەکە لەکەموکوڕی رزگاری نەبووە.

٢ـ ئامراز لەرووی دروست بوونەوە دەکرێت بەدووبەشەوە

ئامرازی سادەولێکدراو.

٣- لەرستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخوازدا ،کەبەیارمەتی ئامرازی "بەڵکوو" دروست دەبێت ،دەبێ لەرستەی سەرەکیدا وشەی تەناسووبی "تەنیا ، نەوەکوو" هەبێت .

٤- ئامرازەکانی "وەکوو ،ئینجا " دوو ئەرک جێ بەجێ دەکەن ؟ ئامرازی "وەکوو" سەرەڕای ئەرکی بەستنەوەی دوورستەبەیەکەوە ئەرکی وەکیەکیش وەدەست دەنێ ، کەلە رەوان بێژی دابەکار دێت ،یانی ئەمەئامرازی دروسکردنی وەکیەکە - التشبیە - .

٥- هەندی ئامراز هەن ، دەتوانن ئامرازی نەفی وەربگرن "نە" وەکوو ئامرازی سینتاکس " وەکوو" وفۆرمی "نەوەکوو" دروست دەکات .

٦- هەر رستەیە ،لەورستانەی، کەبەیارمەتی ئامرازی، " ئەگینا ، بەیەکەوە دەبەسترێتەوە دەبێ موبتەدای تایبەتی خۆی هەبێ.

٧- "وە" کەیەکێکەلە ئامرازەکانی پەیوەستداری زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردی - دیالێکتی سۆرانی -،کەدەتوانی

دووڕستەبەیەکەوە ببەستێتەوە .

٨- "کە" ئامرازێکی گەیەنەرەلەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا ،ئەمە هێجگار باو وبلاوە وزۆر بەکاردێت دەتوانێ جۆرەها ڕستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتە ڕستەی سەرەکی لە نێورستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا ، بۆیە پێی دەوترێ ئامرازی گەیەنەری گشتی. ئەم ئامرازە لەرووی داهاتنیەوە لەئامرازی "کێ"ەوە هاتووەو پێشکەوتنی ئەوە لەزۆررمانی ئێرانی بەکاردێت وەک ،فارسی وپەشتو .... هتد، جێگای ئامرازی "کە"

پێشەوەی ڕستەیە لەوحاڵەتەی، کەرستەی شوێن کەوتووی کاتی بگەینێتەرستەی سەرەکی، بەلام گەر ڕستەی شوێن کەوتوو ـ ی ، کاتی بگەیەنێتەرستەی سەرەکی ،بەلام گەر ڕستەی شوێن کەوتووی دیارخەری بگەیەنێتە ڕستەی سەرەکی، جێگای هەرنێوان ڕستەی سەرەکی وڕستەی شوێن کەوتوو دەبێت ئەم ئامرازە دەتوانێ جێگای ئامرازی گەیەنەر "ئەگەر"بگرێتەوە .

٩- ئامرازی گەیەنەر "بۆئەوەی" هەردەکەوێتە نێوان ڕستەی سەرەکی وشوێن کەوتوو ، هەروا دەتوانێ وەزیفەی(تا ،

تا وەكوو) بگەیەنێ.

١٠- ئامرازی "تا" دەتوانێ رستەی شوێن كەوتووی ئامانج بگەیەنێتە رستەی سەرەكی، هەروا دەشتوانێ رستەشوێن كەوتووەكانی ئەندازەیی وپێوان وماوەش بگەیەنێتە رستەی سەرەكی.

١١- ئامرازی گەیەنەر "ئەگەر" دەتوانێ ئامرازی نەفی وەربگرێت وەك ئامرازی "مە"و فۆرمی "مەگەر" دروست بكات، یەكێك لەخاسیەتەكانی تری ئەم ئامرازە ئەوەیەكەهەردەم دەكەوێتەپێشەوەی رستە،لەورستەلێكدراوەی شوێن كەوتوو خوازەی، كەبەیارمەتی ئامرازی "ئەگەر" دروست دەبێت هەردوو رستەكانی - سەرەكی وشوێن كەوتوو- فرمانی خەبەرەكانیان، كەفرمانێكی ئەسڵیە فرمانێكی یارمەتی دەریش دێت. ئەمئامرازە فۆرمی "گەر" ئەگەرچی، مەگەر'یشی هەیە.

١٢- چ ئامراز بەگشتی یان ئامرازی سینتاكس تائێستا نەبوونەتە باسێكی سەربەخۆ.

١٣- ئەورستانەی ،كەبەیارمەتی ئامرازی(یا)بەیەكەوە،

دەبەسترێنەوە بەزۆری رستەی یەک موبتەدایین .

١٤- ئامرازە پەیوەستدارەکان لەرووی ئەرکی خۆیانەوە هەندێکیان دەکرێن بەچوار بەشەوە ، وەک : و ،ش ، بەلام،یا ، ئەوسا ، بەشی بەیەکەوە بەستنەوە ، عەتف ، جیاکەرەوەو هامبەری.

١٥- ئەورستەیەی ، کەبەیارمەتی فاریزە بەیەکەوە دەبەسترێنەوە ،فرمانەکانیان بەزۆری لەیەک کاتدا دەبن، چ هەردووکیان لەکاتی ئێستا دەبن یان لەکاتی رابردوو.

١٦- شوێنی ئامرازی گەیەنەر "کەچی" هەرنێوان رستەی سەرەکی ورستەی شوێن کەوتووەلەنا ورستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخوازدا .

١٧- لەرستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا فرمانی خەبەری هەردوو رستان - سەرەکی وشوێن کەوتوو- ،کەبە یارمەتی ئامرازی "چونکە"ی گەیەنەر دەگەیەنە یەکتر لە یەک کاتدا دەبن.

کــــورتکـــرا وەکــــا ن

ل = لاپــەڕە

خ ـ ئا ـ خـۆری ئا وا بــوو

ئەـ ل ،= ئەلــەمــا ن کـَـوردی

پەند ـ کەریم .= پەندی پێشنیا ن لـەشێعری کوردیدا ، کەریم
شا رەزا بــەغـدا ١٩٧٦،

ک ـ ژـ ت ،= کلاَفەیەک ژا نی تووە ـ حوسێن عا رف ١٩٧١

سەرچاوەکان

یەکەم :سەرچاوەبەزمانی کوردی

١ـ سەعید سدقی کابان ، مختصر صرف ونحوی کوردی، بەغدا ، ١٩٢٨، ٢ـلێژنەی زمان وزانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ،بەغدا ١٩٧٦

٣ـمحەممەدئەمین هەورامانی، سەرەتایێک لەفیلۆلۆژی زمانی کوردی، بەغدا ١٩٧٢،

٤ـ نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ،سلێمانی، ١٩٦٠،

٥ـ ئەحمەدحەسەن ئەحمەد ،ڕێزمانی کوردی ،بەغدا ١٩٧٦

٦ـ جگەرخوێن، آوا ئودەستورا زمانی کوردی،بەغدا ١٩٦١

٧ـ دکتۆرئیبراهیم عەزیزئیبراهیم ، رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خواز لەگەڵ رستەی شوێن کەوتووی دیارخەری لە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا بەغدا ،١٩٨٠

٨ـ تۆفیق وەهبی ، پیتەقالبی "ئە"ی شێوەی سلێمانی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگ (١)بەشی ل(٩)،

٩ـ قەناتی کوردۆ ـ زمانی کوردی ـ ڕێزمان، پەریفان ١٩٧٥،

١٠ـ دکتۆر ئاورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی

مۆرفۆلۆژی ـ بەشی یەکەم ـ ناو ـ بەغدا ، ١٩٧٩

١١ـ تۆفیق وەهبی ،خوێندەواری باو ،بەغدا ،١٩٢٢

١٢ـ د.جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، یامبیرگ، ١٩٧٦،

١٣ـ عەبدوڵڵا نەقشبەندی، پاشکۆی (درا) ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگ (١) ،ژمارە ،(١) ،بەغدا ، ١٩٧٢ ،ل ١١٥ ـ ١٢٧،

١٤ـ عەلائەدین سەجادی ،دەستوور وفەرهەنگی زمانی کوردی ـ عەرەبی ،فارسی، بەغدا ،١٩٦٢

١٥ـ د.کەمال فوئاد چەند سەرنجێکی زمانەوانی،گۆڤاری رۆژی کوردستان ، ژمارە (٢) بەغدا ١٩٧١ ،ل،٥٨ ـ ٥٩

١٦ـ کوردستان موکریانی ،ئامرازەکانی خستنەسەرلەزمانی کوردیدا ،گۆڤاری زانکۆ ، بەرگ(٤) ،ژمارە (١) ،سلێمانی ، ١٩٧٨ ل ١٤٥ ـ ١٧٤،

١٧ـ کوردستان موکریانی ،رستەی زمانی کوردی،گۆڤاری زانکۆ ،

١٨ـ د.کوردستان موکریانی و د.نەسرین محەممەد فەخری

رێزمانی کوردی بۆپۆلی یەکەمی بەشی زمانی کوردی بەغدا ١٩٨٢
١٩- محەممەدئەمین هەورامانی ،زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراوەرددا بەغدا ١٩٨١.
٢٠- مەسعوود محەممەد ،چەند حەشارگەیەکی رێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧۶
٢١- د ، نەسرین محەممەد فەخری ،پەرەسەندنی واتای، وشەو دەوری لەدوکەمەند کردنی زماندا ، گۆڤاری "الاستاذ" ژمارە (٢) بەغدا ،١٩٧٨- ١٩٧٩- ل، ۶۴٢- ۶٧١
٢٢- چاوگی بێ واتا لەزمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٣
٢٣- نوری عەلی ئەمین ،رێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩۶٠
٢۴- وردی ،دەستووری زمانی کوردی، گۆڤاری، گرۆگالی منداڵی کورد، ژمارە (۶) حوزەیران، ١٩۴۶- ل ٣
٢۵- دکتۆر ئیبراهیم عەزیزئیبراهیم، حاڵەتەکانی جنس وبینای بەرکارلەزازادا وەرگێرانی لەروسیەوە ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی (۵)بەغدا ١٩٧٧ل ٢٣۶- ٢۶٣
٢۶- صالح حسێن بشدری . کورتە یەک لەرێزمانی کوردی بەغدا ١٩٨۵.

دووەم : سەرچاوە بەزمانی عەرەبی

٢٧- توفيق وهبى، قواعدا للغةا لكرديه ، الجزء الاول ،البا
- ب الثانى، بەغدا ١٩٥٦،

٢٨- مالك يوسف المطلبى ،فى التركيب اللغوى للشعر
العراقى المعاصر- دراستەلغويه - بەغدا ١٩٨١،

٢٩- الدكتور عفيف دمشقيه ، مطئ متعره على الطريق
تجديدا لنحوا لعربى ، بيروت ١٩٨٠.

٣٠- الدكتور اميل بديع يعقوب ،فقهاللغةالعربيه و
خصائصها ،بيروت ١٩٨٢ .

٣١- الدكتورامين على السيد ، فى علما لنحو ،الجزء الاول ،
الطبعەالثانيه ، مصر ١٩٧٥ .

٣٢- الدكتورامين على السيد ، فى علما لنحو
الجزء الثانى ،الطبعەالثانيه ، دارالمعارف بمصر (بلا).

٣٣- عباس حسن ،النحوالوافى ، الجزء الاول،الطبعەالخامسة
دارالمعارف بمصر (بلا).

٣٤- محمد احمدبرانتى ، النحوالمنهجى، الطبعةالثانيه
(بلا) ١٩٥٩ .

٣٥- الدكتور مهدى المفزومى ،فى النحوالعربى ، (نقدو توجيه) ، الطبقه الاولى ،بيروت ١٩٦٤،

٣٦- الدكتور شوق طيف ، المدا يرالنحويه ، الطبقه الثانيه القاهره، ١٩٧٢ .

٣٧- توفيق وهبى قوا عدا للفة الكرديه ،الجزء الاول، الباب الاول ،بهغدا ١٩٥٦ .

٣٨- الدكتور عبدالنعيم محمد حسين ، قوا عدا للغه الفارسيه ، مصر، ١٩٧٥ .

سێیەم: سەرچاوە بەزمانی فارسی ؛

٣٩- مصطفی خرم دل ، صرف دستور زبان کردی - سورانی تبریز ١٣٤٧ ک .

چوارەم ، سەرچاوە بەزمانی رووس :

٤٠- کوردۆیێف ک ،ک ریزمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ لێنینگراد ، ١٩٥٦.

٤١- کوردویێف ک ،ک ،فەرهەنگی کوردی - روسی ، کورتە باسێکی ریزمانی زمانی کوردی مۆسکۆ ١٩٦٠.

٤٢- کوردۆیێف ک ، ک ،ریزمانی زمانی کوردی بەکەرستەی دیالێکتەکانی کرمانجی وسۆرانی مۆسکۆ ، ١٩٧٨.

٤٣- بەکایێف چخ، زمانی کوردەکانی ئازەربایجان مۆسکۆ ١٩٦٥.

٤٤- بە کایێف چخ زمانی کوردەکانی یەکێتی سۆڤیەت مۆسکۆ ١٩٧٣،

٤٥- میسر بی.ک ،ر، سمیرنۆڤەی ، ئا ، دیالێکتی کوردی موکری لێنینگراد ١٩٦٨،

٤٦- ئیبراهیم ،ع،ئی، رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز

لەگەڵ رستەی شوێن کەوتووی دیارخەری لەدیالێکتە ،
ناودیەگانی زمانی کوردیدا ، مۆسکو ١٩٧٥ (نامەی دکتۆرا)

٤٧- ڕۆبنیچک یو ،ئا ، پریرۆداو وەزیفەی ئاسرازی
گەیەنەری فارسی (کە) کورتە هەوالەکانی ئامۆژگاری رۆژهەلاتناسی ئەکادیمیای زانستی یەکێتی سۆڤیەت ، مۆسکۆ ١٩٥٩
نمرە (٣٦).

٤٨- رۆبینچک یو ،ئا ،رستە ئاوێتەکان لەگەڵ رستەشوێن کەوتووەدیارخەرریەکان لەزمانی ئیمڕۆی فارسیدا ، مۆسکۆ
١٩٥٩ .

٤٩- کالێنینە ز، م. رستەی لێکدراوەی شوێن کەوتووخواز لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی پوشتودا ،مۆسکۆ ١٩٦٦ .

٥٠- تۆکرمان ی، ی، لێکولێنەوەیەک لەرێزمانی کوردیدا
مۆسکۆ ١٩٦٢.

پێنجەم: سەرچاوەبەزمانی ئینگلیزی

٥١- Mackenzie D.N. Kurdish dialect studies) London, 1961-1-

٥٢- Macarue E.N. A Kurdish grammar New. york 1958

سەرچاوە نموونەکـــان

١- دکتۆر مارف خەزنەدار ، ئەلەمان کوردی ، بـەغدا ١٩٦٩

٢- دکتۆر کـاوسی قەفتان ، خـۆری ئاوابوو ،سلێمانی١٩٧٠

٣- حوسێنی عارف،کڵافەیەک ژانی تووڕە ،نەجەف، ١٩٧١.

٤- کـەریم رەزا ، پەندی پێشینان لەشێعـری کـوردیدا بـەغـدا ، ١٩٧٦ .

(ناوه رۆك)

پاری یەکەم : ئامرازی مۆرفۆلۆژی

بەرهەمەکانی دانەر

بەرهەمی لەچاپدراو :

١ـ ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ،بەغدا ، ١٩٧٦ (لەگەڵ لیژنەی زمان زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد)

٢ـ ئەلف وبێ کوردی بۆ مەعاهیدی مامۆستایان ، بەغدا ١٩٧٨ (لەگەڵ چەندما مۆستا یەک بەتەکلیفی وەزارتیپەروەردە)

٣ـ هەندێ ئامرازی سینتاکسی لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا ـ بەرگی سێیەم بەغدا ١٩٨٠.

٤ـ رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز لەگەڵ رستەی شوێن کەوتووی دیارخەری لەدیالێکتەناودیەکانی زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

٥ـ لێکۆڵینەوەیەک بەناونیشانی " دەربارەی سینتاکسی زمانی کوردی"گۆواری ڕۆشنبیری نوێ،ژمارە (٥٢) ئابی ، ١٩٧٦.

٦ـ حاڵەتەکانی جنس وبینای بەرکارلەزازادا ، وەرگێڕانی لەرووسیەوە گۆواری کۆڕی زانیاری کورد ژمارە (٥)ساڵی ١٩٧٧

٧ـ لێکۆڵینەوەیەک بەناونیشانی " ئامرازی گەیەنەر (کە) لەزمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا " گۆواری رۆژی کوردستان ژمارە (٥٨) ساڵی ١٩٨٠ (دەقی ئەم لێکۆڵینەوەیە

لەیەکەم کۆڕی وەرزی دووەمی ڕۆشنبیری کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کوردی لەئێوارەی ١٩٨٠/٣/١٢ لەهۆڵی کۆمەڵە خوێندرایەوە بەناوی (کۆڕی زانستی زمانی کوردی)

٨- گیروگرفتی نووسینی فرمان ورانانی لکاولە رووی پێکەوەنووسان وپێکەوە نەنووسانەوە ، گۆواری کۆڕی زانیاری عێراق ،دەستەی کورد- بەرگی نۆیەم .

٩- هەندێ لایەنی وێکچوون لەنێوان دیالێکتی زازاو دیالێکتی سۆرانی گۆواری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (—)ساڵی ١٩٨٨ .

١٠- وتارێک بەناونیشانی نووسینی پیتی (ر) بەگرافیکای عەرەبی لەزمانی کوردیدا - گۆواری ڕۆژی کوردستان ژمارە (٥٧) ساڵی ١٩٨٠ .

ئامراز لەزمانی کوردیدا (ئەمکتێبە)

١- چاوک سادە میحوەرێکە بۆدروستکردنی چاوگی نوێ لەزمانی کوردیدا ،گۆواری کاروان ١٩٨٦.

بەرهەمی ئامادەبۆچاپ :

١- زانستی زمان وەرگێران لەعەرەبیەوە لەگەڵ زیاد

کردن وخستنەسەر .

٢- راناوی ناوی دیارخراو لەگۆڤەرەکانی دیالێکتی ناوەندی زمانی کوردیدا دراوە بەکۆڕی زانیاری عێراق دەستەی کورد .

٣- اداة الوصل (کە) في اللغة الاربعة الکردیة المعاصرە ، (بحث باللغة العربیە) دراوە بەکۆڕی زانیاری عێراق دەستەی کورد .

٤- من اجل ان تسیر الکتابة الکردیە وطریقها الصحیح (بحث باللغة العربیّە) .

٥- باسە زمانیەکان لەرۆشنبیری کوردیدا ،

کاری لەبەردەست :

فەرهەنگی گیرفانی کوردی - رووسی - رووسی،کوردی

هەندێ وتاری ئەدەبی بەناونیشانی " رازی تەنیایی)

- لێکۆڵینەلەزمانی کوردیدا .

- چەند لایەنێکی زمانی کوردی

بەرهەمی تەواو بۆبەشی کوردی زانکۆی سەلاحەدین بەناوی موحازەرات .

١ـ رێزمانی زمانی کوردی پۆلی یەکەم:

٢ـ « » » » دووەم لەگەل چەند تێبینییەک .

٣ـ « « « « چوارەم.

٤ـ دیالێکتەکانی زمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەم

٥ـ رێزمانی زمانی کوردی پۆلی سێیەم